

บทที่ ๑

ภูมิปัญญาไทย : ความหมายและความเป็นมา

๑.๑ ความหมายของภูมิปัญญาไทย

"ภูมิปัญญาไทย" มาจากคำนาม ๓ คำ คือ "ภูมิ", "ปัญญา" และ "ไทย"

ความหมายของคำว่า "ภูมิ" ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน

พ.ศ.๒๕๖๕

"ภูมิ" (พูม) น. พื้น, ชั้น, พื้นเพ

"ภูมิปัญญา" หมายถึง พื้นความรู้ความสามารถ

"ไทย" หมายถึง ชื่อประเทศและชนชาติที่อยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีพรมแดนติดต่อกับลาว เขมร นาเลเซีย และ พม่า

"ภูมิปัญญาไทย" หมายถึง พื้นความรู้ ความสามารถของคนไทย, ชาติไทย และ ประเทศไทย

ดร. ปุณ โนนทก (๒๕๓๐: ๔๐-๔๒) ให้ความหมายว่า "ภูมิปัญญา..." หมายถึง ประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ ในการศึกษาเล่าเรียน การที่ชาวบ้านรู้จักวิธีการ ทำนา การไถนา การเอาความมาใช้ในการไถนา การรู้จักนวดข้าว โดยการใช้ความรู้จัก สถานะบุ่ง ตากร้า เอ้าไม้ม ผ่านการทำเครื่องใช้ไม้สอยในชีวิตประจำวัน รวมทั้งรู้จักอาดิน ซึ่งกระหนาเบ่น้ำ ต้มให้เหือดแห้งเป็นเกลือสินเชาว์ ก็เรียกว่า ภูมิปัญญาทั้งสิ้น

ปรีชา อุยตระภูล (๒๕๓๐: ๕) ให้ความหมาย "ภูมิปัญญาไทย" ดังนี้ ภูมิปัญญา เป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาแต่อดีต และเป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ระหว่าง คนกับคน คนกับธรรมชาติเวคล้อม คนกับสิ่งหนึ่งในธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทาง จริยประเพณี วิถีชีวิตการทำนาทำกิน และพิธีกรรมต่าง ๆ ทุกอย่าง เพื่อให้เกิดความ สมดุลย์ระหว่างความสัมพันธ์ เหล่านี้ เป้าหมายก็คือ เพื่อให้เกิดความสงบสุขทั้งใน ส่วนที่เป็นชุมชนหมู่บ้านและส่วนที่เป็นตัวปัจเจกชนของชาวบ้านเอง

ชลธิรา สัตยาวัฒนา (๒๕๓๕) ภูมิปัญญา เป็นผลลัพธ์ขององค์ความรู้ที่มี กระบวนการสั่งสมสืบทอดกันมาอย่างนาน มีที่มาหลากหลาย ไร้เอกภาพ แต่ก็

ได้ประสานประสานกันจนเป็นเหลี่ยมณีที่จัดแสดงคงทนและท้าทายตลอดกาลเวลา ความรู้อาจจะไม่ได้เป็นเอกภาพ (Unity) แต่ภูมิปัญญาจัดว่าเป็นเอกลักษณ์ (Identity)

สิริก ไชยมา (๒๕๔๔: ๑) ได้ให้ความหมายของ "ภูมิปัญญา" ว่าหมายถึง ความรู้ความสามารถ ความเชื่อ ความสามารถทางพุทธกรรม ความสามารถในการแก้ไข ปัญหาและพัฒนาชีวิตของมนุษย์ได้อย่างเหมาะสม สามารถดำเนินชีวิตอยู่อย่างมีความสุข ได้สั่งสมสืบทอดกันมาเป็นเวลานาน จนได้รับการยอมรับในสังคมนั้น ๆ

คำว่า "ภูมิปัญญาไทย" บางครั้งอาจจะเรียกว่า "ภูมิปัญญาท้องถิ่น" หรือ "ภูมิปัญญาชาวบ้าน" เป็นคำศัพท์ที่กลุ่มนักวิชาการและนักพัฒนาองค์กรเอกชนใช้ กำหนดขึ้นเพื่อเรียกแทน กระบวนทัศน์ (Paradigm) ของชาวบ้านที่มีต่อตนเอง (ชีวทัศน์) ต่อโลกและสิ่งแวดล้อม (โลกทัศน์) ซึ่งแสดงออกให้เห็นจากระบบความเชื่อ ค่านิยม ในการดำเนินชีวิต กระบวนทัศน์ดังกล่าวจะมีรากฐานจากหลักคำสอนทาง ศาสนา คติประเพณีซึ่งได้รับการถ่ายทอดสั่งสอนและปฏิบัติสืบเนื่องกันมาปรับปั้น เข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงแต่ละสมัย ดังที่ผู้ริบานท่านได้อธิบายความหมาย ไว้ดังนี้

คำว่า "ภูมิปัญญาไทย" ด้านหนึ่งนอกจากจะเป็นเรื่องของพื้นภูมิธรรมเดิมแล้ว ยังหมายถึง ศักยภาพในการประสานความรู้ใหม่ๆ มาใช้ประโยชน์ด้วย ซึ่งเอื้อให้เกิด ทางเลือกใหม่ที่มีทั้งลักษณะสากลและลักษณะของเราเอง (เสน่ห์ งามริก ๒๕๓๑: ๗)

ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถและทักษะของคนไทยอันเกิด จากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ เลือกสรร ปρุงแต่ง พัฒนา และ ถ่ายทอดสืบท่องกันมา เพื่อใช้แก่ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สมดุลกับ สภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับบุคลสมัย ภูมิปัญญาไทยนี้ลักษณะเป็นองค์รวม มีคุณค่า ทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นในวิถีชีวิตไทย ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจเป็นที่มาขององค์ความรู้ที่ ลงกับงานขึ้นใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการและการปรับตัวในการ ดำเนินวิถีชีวิตของคนไทย ลักษณะองค์รวมของภูมิปัญญา มีความเด่นชัดในหลายด้าน เช่น ด้านเกษตรกรรม ด้านอุตสาหกรรม และหัตถกรรม ด้านการแพทย์แผนไทย ด้าน การจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ด้านศิลปกรรม ด้าน

ภาษาและวรรณกรรม ด้านปรัชญา ศาสนา ประเพณี และด้านโภชนาการ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ม.ป.ป.: ๒)

ภูมิปัญญาไทย (Thai Wisdom) หมายถึง ความสามารถ ทักษะ และเทคนิค อันเกิดจากการสะสมองค์ความรู้มุ่งรวมทุกด้านที่ผ่านกระบวนการสืบทอด ปรับปรุง พัฒนาและเลือกสรรมาแล้วเป็นอย่างดีในการสร้างผลงาน แก้ไขปัญหา และพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยได้อย่างเหมาะสมกับบุคคลสมัย (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๑: ๑๕ อ้างถึงใน นิพากรณ์ คงบางพระ, ๒๕๔๒: ๒๑)

วันเพ็ญ พวงพันธ์บุตร (๒๕๔๒: ๑๐๙) ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ทั้งหลายที่มีการสั่งสมและถ่ายทอดสืบท่องกันมาของชาติไทย โดยการคิดค้นปรับเปลี่ยน ผสมผสานกับความรู้ใหม่และพัฒนาให้เหมาะสมกับสังคม เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต มี ความเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง

รุ่ง แก้วแดง (๒๕๔๒: ๒๐๕) ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถและทักษะของคนไทย อันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่าน กระบวนการเลือกสรร เรียนรู้พัฒนาและถ่ายทอดสืบท่องกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและ พัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สมดุลกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับบุคคลสมัย

ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถ และทักษะของคนไทย ที่เกิด จากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ปรุงแต่ง และถ่ายทอด สืบท่องกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สมดุลกับสภาพแวดล้อม และเหมาะสมกับบุคคลสมัย

ขอบข่ายภูมิปัญญาไทย จำแนกเป็น ๑๐ สาขา ดังนี้

๑. สาขาเกษตรกรรม
๒. สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม
๓. สาขาการแพทย์แผนโบราณ
๔. สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
๕. สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน
๖. สาขาสวัสดิการ
๗. สาขาศิลปกรรม

๙. สาขาวิชาการจัดการ

๑๐. สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรม

๑๑. สาขาวิชาศาสนาและประเพณี

(พระราชบัญญัติประจักษ์ จกธน.โฉ. ๒๕๔๕: ๑๔๖)

ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น-ภูมิปัญญาชาวบ้าน

เสรี พงศ์พิศ (๒๕๔๕: ๑๔๕) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า หมายถึงพื้นเพรากฐานของความรู้ของท้องถิ่นที่ได้ความรู้จากการดำเนินชีวิต และสามารถสืบทอดภูมิปัญญาต่อ ๆ กันมาได้โดยตลอด

ปรีชา อุยตรະกุล (๒๕๓๐: ๒๖) ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่าเป็น เรื่องที่สั่งสมกันมาแต่อดีต และเป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คน กับธรรมชาติเดลล้อม คนกับสิ่งหนึ่งอื่นของธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิตการทำมาหากินและพิธีกรรมต่าง ๆ ทุกอย่างเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่าง ความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายคือเพื่อให้เกิดความสงบสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชน หมู่บ้านและในส่วนที่เป็นปัจเจกชนของชาวบ้านเอง

ธวัช ปุณโณทก (๒๕๓๑: ๔๐) ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า หมายถึง ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบท่องกันมา ทั้งทางตรงคือประสบ- การณ์ด้วยตนเอง หรือทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่ หรือความรู้ที่สะสมสืบท่องกันมา

รัตนะ บัวสนธ (๒๕๓๕) ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการทัศน์ของบุคคลที่ มีต่อตนเอง ต่อโลก และสิ่งแวดล้อม ซึ่งกระบวนการทัศน์ดังกล่าวจะมีรากฐานจากคำสอน ทางศาสนา คติจารีตประเพณีที่ได้รับการถ่ายทอดสั่งสอนและปฏิบัติสืบเนื่องกันมา ปรับปรุงเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงแต่ละสมัย ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายเพื่อความ สงบสุขของในส่วนที่เป็นชุมชน และปัจเจกบุคคล กระบวนการทัศน์ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น จำแนกออกได้ ๓ ลักษณะ คือ

๑. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ แวดล้อม

๒. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคมหรือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์

๓. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพที่ลักษณะนุ่งเนื้น ระบบการผลิตเพื่อพึ่งพาตนเอง

อังกฤษ สมคบเนย์ (๒๕๑๕: ๓๗) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง มวล ความรู้ และมวลประสบการณ์ของชาวบ้านที่ใช้ในการดำเนินชีวิตให้เป็นสุข โดยได้รับ การถ่ายทอดสั่งสมกันผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย

มิ่งสรรพี ขาวสะอาด (๒๕๑๖: ๑๐) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ที่สะสม และถ่ายทอดกันมาจากการบรรพบุรุษรุ่นหนึ่ง และถ่ายทอดระหว่างชาวบ้านด้วยกัน

สามารถ จันทร์สูรย์ (๒๕๑๖ ก: ๑๕๕) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น ว่า หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้าง ทั้งลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่ แก้ปัญหาการดำเนินวิถีชีวิต ได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

มาลินี สายคำข้าว (๒๕๑๘: ๑๙) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง มวล ความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้าน ในท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดสืบท่อ กันมาจากการบรรพบุรุษ หรือ ได้รับจากการศึกษาและอบรมในสถาบันทุกสถาบัน ในท้องถิ่น

กระทรวงศึกษาธิการ (๒๕๑๕: ๒) ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์จนเกิดปัญญาและตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากการรู้ เกี่ยวกับ ฯ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมานะ土豪เที่ยงเป็นศาสตร์เฉพาะ สาขาวิชาต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการ และการปรับตัวในการดำเนิน ชีวิตของคนเรา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชน และในตัวของ ผู้รู้เอง หากมีการสืบทอด

กรมวิชาการ (๒๕๑๕: ๒) ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือ (Popular Wisdom) คือความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์จนเกิดปัญญาและตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากการรู้ เกี่ยวกับ ฯ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมานะ土豪เที่ยงเป็นศาสตร์ เกี่ยวกับสาขาวิชาต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้

สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการและการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเรา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชน และในตัวของผู้รู้เอง หากมีการสืบค้นเพื่อการศึกษาและนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักเกิดการยอมรับ ถ่ายทอด และพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้

ฉลาดชาย สมิตานนท์ (อ้างถึงใน นิตยา บุตรศรี ๒๕๔๒: ๕๕) ได้ให้ความหมาย ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ สถาปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้ สะสมถ่ายทอด ประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งได้ทำหน้าที่ชี้นำว่าการจะใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนและถาวรกับธรรมชาติรอบตัวนั้นทำอย่างไร ซึ่งในที่สุดแล้วภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งอาจถูกยกกระดับให้ หมายถึง อุดมการณ์ของการใช้ชีวิตที่เรียบง่าย บนพื้นฐานของการไม่เบียดเบี้ยนสรรพสั่งทั้งหลายทั้งปวง ทั้งที่มีชีวิต สัตว์ พืช และมนุษย์ด้วยกันเอง ตลอดจนสิ่งที่ไม่มีชีวิตอบข้าง

นิคม มุสิกะคำะ และคณะ (๒๕๔๒: ๑๖๑) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ความรู้ ความสามารถ และสถาปัญญาในการแก้ไขปัญหาและวิกฤตการณ์ในการดำรงชีพ และการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจของคนผู้ต่าง ๆ ที่คิดค้น ปรับปรุง สืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่องจากบรรพชนในอดีตมาชั้งพวกราในปัจจุบัน

ประเวศ วงศ์ (๒๕๓๓: ๗๕) ให้แนวคิดของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า ภูมิปัญญา ชาวบ้านเกิดจากการสะสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนานมีลักษณะที่เชื่อมโยงกัน หมวดในทุกสาขาวิชาไม่แยกเป็นวิชา ๆ แบบที่ได้เคยเรียนผ่านมา จะนั่นวิชาเกี่ยวกับเศรษฐกิจ อาชีพ ความเป็นอยู่ การศึกษา วัฒนธรรม จะผสมกลมกลืนเชื่อมโยงกันหมวด

เอนก นาคบุตร (๒๕๒๕: ๖๓-๖๕) กล่าวถึง ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญา ชาวบ้านว่า เมื่อพูดถึงภูมิปัญญาชาวบ้าน บางพวกรองในเชิงประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม มองเลยไปถึง ไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นภูมิปัญญาเก่า เป็นรากรแห่งแลนด์ แต่บางพวกรองในแม่ของภูมิปัญญาที่ประยุกต์แล้ว ที่เรียกว่า ประยุกต์วิทยา ฝ่ายภูมิปัญญาชาวบ้านที่ไม่ได้ปิดกั้นกระแสตลาด กระแสทุนนิยม เมื่อต้องปะทะสิ่งเหล่านั้นก็เอามาสังเคราะห์ ประยุกต์ใช้อันนี้ถือเป็นภูมิปัญญาของเกษตรกรที่ทางออกในเรื่องการพัฒนาทางการเกษตร ได้โดยไม่เพลี่ยงพล้ำต่อการตลาด

วิชิต นันทสุวรรณ (๒๕๒๙: ๘) กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง แก่นหลักของการมองชีวิต การใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ซึ่งมีความหมายทั้งในแง่ของ ปัจเจกบุคคล และในแง่ของสังคม หมู่บ้าน ไม่ใช่ปัจเจกบุคคลในลักษณะของจิตนิยม แต่เป็นปัจเจกบุคคลที่เป็นเอกภาพกับสังคม หมู่บ้าน

กิตติพศ ศิริสูตร (๒๕๓๓: ๔๐) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง มาระบบทราบ �新 และมวลความรู้ของชาวบ้านที่ใช้ในการดำเนินชีวิตให้เป็นสุข โดยการประสบประสบ ความรู้ ความคิดเข้าด้วยกันในการใช้แก่ปัญหาต่าง ๆ และ ได้รับการถ่ายทอด สืบสาน กันมาผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย

ศิริพงษ์ นวลดแก้ว (๒๕๔๐: ๔๑) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง มาระบบทราบ �新 ประสบการณ์ของชาวบ้านที่ได้รับการสั่งสมสืบทอดกันมาตามวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม และนำองค์ความรู้นั้นมาแก่ปัญหาหรือปรับปรุงประยุกต์ใช้ให้ เหมาะสมกับกาลสมัย เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างสงบสุข

นิตยา บุตรศรี (๒๕๔๒: ๕๕) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง องค์ความรู้ หรือสิ่งที่ สั่งสมกันมาตลอดเวลาตั้งแต่อีต ซึ่งเป็นประสบการณ์ในการดำเนินชีวิตของผู้คนใน ท้องถิ่น ซึ่งได้ผ่านการคิดค้น และปรับปรุง เปลี่ยนแปลง จนได้แนวทางที่เหมาะสม สอดคล้องกับสภาพสังคม เป็นที่ยอมรับนับถือจากบุคคลทั่วไป ถือเป็นแบบอย่างในการ ดำเนินชีวิตที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมา

ชาลทิตย์ เอี่ยมสำองค์ และวิศนี ศิลตระภูต (๒๕๓๓: ๒๑๑) ได้สรุปว่า ภูมิปัญญา ชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ ประสบการณ์ของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งได้รับการศึกษา อบรม สั่งสอน และถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ หรือเป็นความรู้ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจาก ประสบการณ์ตรงของตนเอง ซึ่งได้เรียนรู้จากการทำงาน จากรหنمชาติแวดล้อม สิ่ง เหล่านี้เป็นสิ่งที่มีคุณค่าเสริมสร้างความสามารถทำให้คนมีชีวิตร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นความรู้ที่สร้างสรรค์และมีส่วนเสริมสร้างการผลิต

๑.๒ ความเป็นมาของภูมิปัญญาไทย

คำว่า "ปัญญา" หรือ "ภูมิปัญญา" เป็นคำที่มีความหมายลึกซึ้งค่อนข้างมากใน การลือสารทำความเข้าใจด้วยภาษาพูดหรือภาษาเขียน ภูมิปัญญาเป็นพื้นความรู้ของ ประชาชนในสังคมนั้น ๆ โดยสังคมนั้น ๆ ปวงชนในสังคมยอมรับรู้ เชื่อถือ เท่าไ ร่วมกัน มีคำที่ใช้เรียกต่าง ๆ กัน เช่น คำว่า "ภูมิปัญญาท้องถิ่น" (Local Wisdom) หรือ "ภูมิปัญญาชาวบ้าน" (Popular Wisdom) หรือ "ภูมิปัญญาไทย" (Thai Wisdom) เป็นต้น ซึ่งบทบาทของภูมิปัญญาไทยในการพัฒนาสังคม ได้รับการยอมรับและนำไปสู่การ ปฏิบัติของหน่วยงานต่าง ๆ มีมากขึ้น ภูมิปัญญาไทยได้นำไปใช้พัฒนาทุกด้าน เพราะ ภูมิปัญญาไทยมีความหลากหลายที่แวดล้อมวิถีชีวิตของคนไทยในสังคม เกี่ยวข้องกับทุก มิติทางสังคม โดยมี "คน" เป็นศูนย์กลางของความสัมพันธ์กับมิติทางสังคม ตั้งแต่ครอบครัว และสังคมศักดิ์สิทธิ์ ทั้งนี้คนหรือเริกได้ว่าผู้ทรงภูมิปัญญาของสังคม เป็นผู้เรียนรู้ สืบทอด พัฒนาถ่ายทอดและนำความรู้ภูมิปัญญามาพัฒนาชีวิตของคนในสังคม ภูมิปัญญาที่คนใน สังคมยอมรับ ถือเป็นมรดกที่สืบทอดกันประเทศไทยมาโดยตลอด เรียกว่า "ภูมิปัญญาไทย" (สมพร ประมวลคิดปีชัย, ๒๕๔๓: ๗๗-๗๙)

ภูมิปัญญาไทยสมัยต่าง ๆ จะเห็นได้อย่างชัดเจน โดยปรากฏตามหลักฐานที่ กันพบไม่ว่าหลักศिलาจารึก โบราณวัตถุ โบราณสถาน สมุดใบลาน สมุดข้อย และ ศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งกำหนดเอาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑ ที่ศิลาจารึก ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช แห่งกรุงสุโขทัยเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน โดยอาศัย วรรณกรรมหรือวรรณคดีที่ปรากฏบนหลักฐานนั้น ๆ เป็นสื่อกลาง ทำให้มองเห็นภาพ ของความเป็น "ภูมิปัญญาไทย" ได้พอประมาณ ดังจะแบ่งออกเป็นสมัยต่าง ๆ ดัง สมัย ด้วยกัน คือ

๑. ภูมิปัญญาไทยสมัยกรุงสุโขทัย (พ.ศ. ๑๗๐๐-๒๕๐๐)
๒. ภูมิปัญญาไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๒๕๐๐-๒๕๓๐)
๓. ภูมิปัญญาไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ร.๑-๕)
๔. ภูมิปัญญาไทยสมัยปัจจุบัน (ร.๕ เป็นต้นมา)

๑. ภูมิปัญญาไทยสมัยกรุงสุโขทัย (พ.ศ. ๑๗๔๕-๑๘๘๑)

๑.๑ ศิลารากพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

จากศิลารากด้านที่ ๒ ได้แสดงให้เห็นว่าชาวสุโขทัยมีศรัทธาแรงกล้าในพระพุทธศาสนา มีการให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น

“คนในเมืองสุโขทัยนี้มักให้ทาน มักทรงศีล มักโดยทาน พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ ชาวเข้า ท่วยป่วย ทวยนาง ลูกเจ้า ลูกบุน พึ้งสิน ทึ้งหลาย ทึ้งผู้ชาย ผู้หญิง ผู้ที่วาย มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพระยาทุกคน” (พิธุร มนิวัลย์, ๒๕๓๓: ๕๗-๕๘) ทึ้งนี้ ย่อมาแสดงว่า พระพุทธศาสนาเป็นกระแสความคิดหลักในการดำรงชีวิต ชาวสุโขทัยเชื่อกรรม บุญ-บาป ตลอดจนบำเพ็ญคุณงามความดีต่าง ๆ เพื่อบรรลุเป้าหมายตามคำสอนของพุทธศาสนา

หลักศิลารากพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑ แสดงให้เห็นว่ากรุงสุโขทัยมีความเจริญในทุกด้าน

“ในนำมีปลา ในนามีข้า เจ้าเมืองบ่อ เอา จากอนในไพรถู่ทาง เพื่อนบูงวัวไป ค้า จีม้าไปขาย ไครจักไครค้าช้างค้า ไครจักไครค้าม้าค้า ไครจักไครค้าเงื่อนค้าทองค้า” และ “บ่เข้าผู้ลักษัมกผู้ซ่อน เห็นเข้าท่านบ่ไครพิน เห็นสินท่านบ่ไครเดือด” ฯลฯ (มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔: ๒๗๑)

จากหลักฐานดังกล่าวนี้ ทำให้ทราบว่าสุโขทัยได้ขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง ทึ้งนี้ เพราะพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงพระปรีชาสามารถสถาปนาการปกครอง ตลอดจนการดำเนินนโยบายต่างประเทศโดยผ่อนปรนกับจีน ทำให้สุโขทัยปลดภัยจากการถูกกรานจากภายนอก นอกจากนั้น สุโขทัยยังเป็นพันธมิตรกับอาณาจักรล้านนา ทำให้อำนาจกราทั้งด้านทิศเหนือปลดภัยมาก แม้ว่าสุโขทัยมีอำนาจทางการเมืองมากน้ำนัย แต่ก็ไม่ได้เข้าควบคุมปกครองดินแดนที่ยึดได้อย่างแท้จริง เพราะอาจมีปัญหารื่องกำลังคนและสภาพทางภูมิศาสตร์เป็นข้อจำกัด อย่างไรก็ต้องข้อความที่เราสอบถามจากหลักศิลารากพ่อขุนรามคำแหงมหาราชแห่งกรุงสุโขทัยมีความเจริญสูงสุดทึ้งในด้านศาสนา ศิลปวัฒนธรรม วิชาการ ตลอดจนเศรษฐกิจ (มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔: ๒๒๕)

นอกจากนี้ศิลารักยังชี้ให้เห็นจริยธรรมในเรื่องการนับถือ และปฏิบัติ บิดามารดาและผู้อาวุโส มีหลักชนะความช้าด้วยความดี และการปกครองแบบปิตุราช และธรรมราช ซึ่งมีลักษณะใกล้ชิดกับรายภูรและพร้อมเสมอที่จะทำทุกอย่างเพื่อประโยชน์สุขของผู้ที่อยู่ให้ปักครอง (มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔: ๑๗๑)

๑.๒ สุภาษิตพระร่วง

เป็นภูมิปัญญาไทยในรูปวรรณกรรมอีกชนิดหนึ่งของกรุงสุโขทัย ซึ่งจัดเป็นวรรณคดีประเภทศาสนาและคำสอน คือ มุ่งสอนหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา และใช้ประโยชน์ในการปักครองบ้านเมืองพร้อมทั้งค้านอัน ๆ

จะเห็นได้ว่า ผู้ปักครองของไทยรับเอาพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก ของประชาชน และนำหลักการทางพระพุทธศาสนามาเป็นแนวทางในการจัดระเบียบ สังคม และการปักครองบ้านเมือง โดยดัดแปลงปรับปรุงให้สอดคล้องกับระบบความเชื่อ และวัฒนธรรมเดิมที่ไม่ได้มีพื้นฐานอยู่บนพระพุทธศาสนา ก่อรากอีกนัยหนึ่ง ผู้ปักครอง แสดงให้เห็นความชอบธรรมจากความเชื่อทางศาสนา ค่านิยม และวัฒนธรรม ที่มีอิทธิพลต่อ วิถีชีวิตของสังคมขณะนั้น

๑.๓ ไตรภูมิพระร่วง

มีชื่อเดิมว่า เดภูมิกถา หรือไตรภูมิกถา ต่อมาสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเปลี่ยนชื่อเป็น ไตรภูมิพระร่วงเพื่อให้สอดคล้องคู่กับสุภาษิตพระร่วง ไตรภูมิพระร่วงนี้เป็นพระราชนิพนธ์ของพญาลิไท รัชกาลที่ ๕ แห่งราชวงศ์พระร่วง กรุงสุโขทัย พระองค์ทรงมีความรู้แต่กذاณในพระพุทธศาสนามาก พญาลิไททรงนิพนธ์ ไตรภูมิพระร่วงใน พ.ศ. ๑๘๘๘ ขณะทรงดำรงตำแหน่งมหาอุปราช ครองเมืองศรีสัชนาลัยได้ ๖ ปี (กรมศิลปากร, ๒๕๒๔: ๗) เพื่อประโยชน์ทางการเมือง และเสริมอำนาจทางการปักครองของพระองค์ด้วย

เนื้อหาหลักของ ไตรภูมิพระร่วง อยู่ที่อธิบายโครงสร้างของจักรวาล การเปลี่ยนแปลงของจักรวาล ความสัมพันธ์ระหว่างความดีกับอำนาจกูรูแห่งกรรมที่ชุดหมายปลายทางในชีวิตของมนุษย์แต่ละคน ได้ถูกกำหนดมาแล้วโดยกรรมเก่าของแต่ละบุคคล กูรูแห่งการเวียนว่ายตายเกิดตามบุญหรือกรรมดีบาปหรือกรรมชั่วที่ได้กระทำมาแต่หนหลัง

สำหรับความสำคัญของไตรภูมิพระร่วงอาจพิจารณาได้หลายอย่าง การสั่งสอนศิลธรรมเพื่อให้ประชาชนอยู่กันอย่างสงบสันติสุข โดยชี้ให้เห็นข้อเท็จจริงเกี่ยวกับภพภูมิต่าง ๆ ถือว่าเป็นหลักทั่วไปของการสอนศาสนาหรือศิลธรรมในสังคม ส่วนการตีความว่า ไตรภูมิพระร่วงเป็นราชฐานของอุดมการณ์การเมืองไทย ก็มีเหตุผลที่จะทำให้เข้าใจเข่นนั้นได้ เพราะการเน้นบทบาทของพระเจ้ากรพระคุณในฐานะเป็นผู้สร้างบุญบารมีมาปักกรองบ้านเมืองก็เป็นการระบุความชอบธรรมในการมีสิทธิ์ปักกรองประชาชน

สรุปได้ว่า ไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณคดีไทยเล่มแรกและมีอิทธิพลมากที่สุดคู่กับพระมหาลัยคำหหลวงทั้งต่อวรรณคดีไทย ศิลปะไทย และการดำเนินชีวิตในด้านต่าง ๆ ของคนไทยในสมัยถัดมาจนถึงปัจจุบัน เช่น ความเชื่อเรื่องบุญ-บาป นรก- สวรรค์ พรหม และนิพพาน เป็นต้น

๑.๔ ตำรับท้าวครุฑพลาสกษณ์

หรือนางนพมาศ จัดเป็นวรรณคดีพิธีกรรม มุ่งให้ความรู้เกี่ยวกับพระราชพิธีหลวงและขนบธรรมเนียม

ตำรับท้าวครุฑพลาสกษณ์แสดงออกทางภูมิปัญญาไทยที่เป็นจุดสำคัญจุดหนึ่ง คือ เป็นการเปลี่ยนแปลงจากหลักฐานทางคัมภีร์มาเป็นประสบการณ์ทางอินทรีย์ของมนุษย์มากขึ้น เน้นมนุษย์ท่านนั้นที่มีบทบาทอยู่ในโลกและดำเนินไปตามกรรมที่เขา ก่อขึ้น ผิดและเทพydามิได้มีบทบาทเหมือนแต่ก่อนมาเลย

ภูมิปัญญาไทยสมัยกรุงสุโขทัย โดยผ่านทางภาษาศาสตร์ วรรณกรรมและอื่น ๆ นั้นที่ตกลงมาถึงสมัยนี้มีอยู่มาก ที่เป็นขึ้นเป็นอัน คือ มีหลักศิลปาริเกิลพ่อขุน รามคำแหงมหาราช และศิลปาริเกิลอื่น ๆ ส่วนที่เป็นใบลาน สมุดข่อย ไม่ปรากฏ แต่มีฉบับคัดลอกกันต่อ ๆ มาเท่านั้น นักวิชาการพยายามท่านยังมีความเห็นขัดแย้งกันว่าบางเรื่องน่าจะเป็นผลงานของกีวีในสมัยหลัง ๆ หรือเป็นฉบับที่คัดแปลงแก้ไขจนแตกจะไม่เหลือเค้าโครงเดิม โดยเฉพาะเรื่องตำรับท้าวครุฑพลาสกษณ์หรือนางนพมาศกับเรื่องสุภาษิตพระร่วง

๒. ภูมิปัญญาไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๑๙๕๓-๒๕๑๐)

ภูมิปัญญาไทยในสมัยอยุธยา โดยเฉพาะแนวความคิดในเรื่องสถาบันกษัตริย์ และการเมืองการปกครอง ได้เปลี่ยนแปลงไปจากสูงท้ายเป็นอย่างมาก กล่าวคือ สถาบันพระมหากษัตริย์ การบริหาร การปกครอง ได้รับอิทธิพลความคิดมาจากเขมรและมองุ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช, ๒๕๓๓: ๑๒๘-๑๒๙) ลักษณะดูซึ่งแพร่เข้ามาทาง เนมรนี้ ได้ให้ความสำคัญแก่กษัตริย์ในฐานะเทวราชพระมหากษัตริย์เท่านั้นที่มีอำนาจ สูงสุดในแผ่นดิน เป็นเจ้าชีวิตของประชาชน รวมตลอดถึงแนวความคิดเกี่ยวกับการ กำหนดครูปแบบการปกครอง ภาษา ศิลปะแขนงธรรม ราชศัพท์ และความสัมพันธ์ในการ จัดชนชั้นทางสังคม อิทธิพลของแนวความคิดดังกล่าวในเรื่องความชอบธรรมในการใช้ อำนาจบริหารบ้านเมือง อย่างไรก็ตามแม้ว่าคัมภีร์พระธรรมศาสตร์จะมีรากฐานมาจาก ศาสนาอินду แต่เมื่อ กษัตริย์ไทยรับเข้ามาได้ประยุกต์เชื่อมโยงเข้ากับหลักการของ พระพุทธศาสนาจาริตรัฐเพลมีเดิมของสังคมไทย

สำหรับการใช้ศาสนาในทางการเมืองของกษัตริย์กรุงศรีอยุธยานั้น มีอยู่หลาย กรณีด้วยกัน ตัวอย่าง เช่น ในพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา เนื่องจากแสดงความจงรักภักดีต่อ สถาบันกษัตริย์และผู้ปกครอง แม้จะมีรากฐานมาจากลัทธิและความเชื่อของอินдуโดยมี พระมหาณเป็นผู้ประกอบพิธี แต่พระพุทธศาสนา ธรรมะ และพระสงฆ์ ก็ได้รับการกล่าว ถึงถึง และเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในพิธีดังกล่าวด้วย นับตั้งแต่สมัยอยุธยานถึง รัตนโกสินทร์ตอนต้น พิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยานี้จะกระทำกันในโบสถ์ ซึ่งทั้งพระมหาณ และพระสงฆ์จะมีบทบาท ในการประกอบพิธีเท่าๆ กัน คัมภีร์ใช้ในการถือน้ำพิพัฒน์ สัตยา คือ โองการแห่งน้ำ ซึ่งกล่าวถึงเหพยดนานาประเทศให้พรอยชัยแก่ชาราชบริพาร ที่จะรักภักดี และมีการสาปแช่งให้มีการลงโทษแก่ผู้คิดทรยศด้วย บรรดาภูตผีวิญญาณ ร้ายจะถูกอาลงถึงให้เป็นพยาน และเป็นผู้ร่วมลงโทษผู้คิดมิชอบด้วย

กรุงศรีอยุธยาตอนกลางต่อตอนปลาย (มหาวิทยาลัยพะลุงรณรงค์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒: ๑๒๕) มีชาวต่างประเทศเข้ามาติดต่อกันมาก ทำให้เกิดโลกทัศน์กว้างขวางขึ้น มีการส่งเสริมศาสนา การศึกษา และวรรณกรรม โดยเฉพาะเกิดคำรับแบบเรียน กีอ จินดามณี เพื่อให้การศึกษาแก่เด็กไทยที่เป็นครั้งแรกนับว่าคล้ายการศึกษามากสุด

มวลชนมากยิ่งขึ้น นอกจากนั้นชาวบ้านมีความนิยมชีวิตแบบพื้น ๆ คือ เรื่องบุนช้าง บุนแพน แสดงแนวความคิดเปลี่ยนจากเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ มาเป็นเรื่องของสามัญชน ยิ่งเรื่องคริสต์นญัชัยด้วยแล้วแสดงการต่อต้านระบบ และ ไม่เห็นด้วยกับทัศนะของคนร่วม สมัย มีการนำเอกสารตั้งแต่เลียนส่อการประท้วงและเรียกร้องความเป็นธรรมอยู่ไม่น้อย ยิ่ง “เพลงบyawพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา” ด้วยแล้ว ย่อมสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมของ สมัยในกรุงศรีอยุธยาเป็นอย่างดี... “กระเบื้องจะเพื่องฟุลอย นำเต้าน้ำอยจะลอดอยตาม” อันเป็นความวิปริตที่ได้เกิดขึ้นแก่สังคม แม้ว่าเพลงบyawนั้นจะมีข้อมูลมาจากพุทธ พยากรณ์ก็ตามที

บุค ศรีอารียะ (๒๕๔๕) มองว่า การสร้างอาณาจักรอยุธยาได้สำเร็จเป็นเพราะ ความสำเร็จในกระบวนการสร้างภูมิปัญญาใหม่ขึ้นมารองรับ “การสร้างกระบวนการทัศน์ ของไทยในยุคอาณาจักรอยุธยา ระบบกระบวนการทัศน์ของไทยในสมัยนี้ ได้ดึงเอาลักษณะ ศาสนา ทั้งพุทธ พราหมณ์ และ ไสยาสาร์ มาประสานเข้ากับลักษณะการปกครองแบบ สมบูรณ์ภูมิสิทธิราชย์ กษัตริย์ไทยเจิงภูกถือเป็นสมมติเทพ ความเป็นหนึ่งเดียวระหว่าง พุทธ พราหมณ์ ไสยาสาร์ และ ความเชื่อเรื่องการปกครอง กล้ายเป็นระบบความคิด หรือกระบวนการทัศน์หลักแห่งยุคสมัยนั้น... ดังนั้น การสร้างอาณาจักรอยุธยาไม่ได้อยู่ ที่ความสามารถของชนชั้น ผู้มีอำนาจจะสถาปนาหรือสร้าง โครงสร้างระบบการเมือง และ เศรษฐกิจที่สลับซับซ้อนขึ้นมาเท่านั้น หากอยู่ที่ความสำเร็จในการสถาปนากระบวนการทัศน์ใหม่ขึ้นมาด้วย”

๓. ภูมิปัญญาไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ร.๑-ร.๕)

ในยุครัตนโกสินทร์ นับตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลกมหาราช เป็นต้นมา พระมหาชนัตตริย์ไทยได้ทรงตั้งปณิธานในการฟื้นฟู พระพุทธศาสนา ให้มีความบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา เช่น การชำระ พระไตรปิฎก การปรับปรุงกฎหมายพระสงฆ์ การสร้างวัด สร้างโบสถ์ และ พระพุทธรูป การฟื้นฟูธรรมเนียมประเพณีที่มีพื้นฐานบนพุทธศาสนา เป็นต้น ดังนั้น บทบาทของภูมิปัญญา และ ไสยาสาร์ ย่อมความสำคัญสูง สร้างลักษณะพราหมณ์นั้น แม้รัชกาลที่ ๑ จะ ได้ทรงพยายามมิให้ประชาชนนับถือรูปบุชา เช่น ศิวลึงค์ รูปเทพเจ้าอื่น ๆ แต่บทบาท

ของลัทธิพราหมณ์ในพระราชนิพิธ์ต่าง ๆ ยังคงได้รับการรักษาไว้ บทบาทของไตรภูมิ-
พระร่วงคงความสำคัญมาตลอดครั้งกาลที่ ๑-๓ แต่พอนามถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความเชื่อในไตรภูมิพระร่วงในหมู่ชนชั้นปักษ์รอง และปัญญาชน
ค่อยคลายความสำคัญลง มีความตื้นตัวในวิทยาศาสตร์และความรู้สมัยใหม่ที่เข้ามา²
พร้อม ๆ กับการที่ประเทศไทยได้ขยายความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกมากขึ้น

(มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช, ๒๕๓๓: ๑๓๐)

สรุปแล้ว ภาพลักษณ์ของพระนากษัตริย์ไทยในรัชสมัย ร.๔ แห่งกรุง
รัตนโกสินทร์ได้ค่อย ๆ เปลี่ยนจากการใช้หลักเทวราชและพิธิพราหมณ์เป็นเครื่อง
ค้ำจุนราชอำนาจโดยกลับไปให้ความสำคัญที่การปกครองและการอุปถัมภ์พุทธศาสนา
ประเพณีและราชพิธีเก่า ๆ ที่เกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ในอำนาจของพระนากษัตริย์ซึ่ง
ได้มานาคเป็นบันนั้น ได้รับการเปลี่ยนแปลง พิธิกรรมทางพระพุทธศาสนาถูกนำมาใช้
แทนที่พิธิพราหมณ์ แต่อย่างไรก็ตาม มิได้มายความว่าพระนากษัตริย์จะได้ละทิ้ง
ความคิดเกี่ยวกับเทวราชโดยสิ้นเชิง

ครั้นรัชกาลที่ ๕ ปัจจัยต่าง ๆ ที่เป็นแรงผลักดันให้แนวความคิดและโลกทัศน์
แตกต่างไปจากเดิม เนื่องจากได้มีความสัมพันธ์กับตะวันตก อิทธิพลตะวันตกในด้าน
วัฒนธรรมและความคิด ได้มีส่วนเสริมสร้างแนวความคิดอย่างใหม่ขึ้น และปรับปรุง
แนวความคิดเก่าเพื่อให้สอดคล้องกับอิทธิพลที่ได้รับ ดังจะเห็นในหนังสือแสดง
กิจงานกิจ (๒๕๑๐) ของเจ้าพระยาพิพารวงศ์ มหาโกษาธินดี (ข้า บุนนาค) ที่พယาม
อธินายโลกทัศน์แบบพุทธให้เหมาะสมกับสมัย และเริ่มอธินายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทาง
วิทยาศาสตร์ โดยการซึ่งให้เห็นว่า โลกทัศน์แบบโบราณตามที่มีอยู่ในไตรภูมิพระร่วงนั้น³
เป็นความเชื่อที่ผิด

๔. ภูมิปัญญาไทยสมัยปัจจุบัน (ร. ๕ เป็นต้นมา)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นระยะที่รัฐเริ่ม⁴
มองเห็นว่า การพัฒนาประเทศให้เป็นสมัยใหม่นั้นเป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำอา
ประเทศชาติให้รอดพ้นจากการครอบงำของชาติตะวันตก ในด้านนโยบายเกี่ยวกับ
ศาสนา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้มีการสังคายนา

พระไตรปิฎกครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่ง โดยมีการชำระพระไตรปิฎกและจัดพิมพ์ภาษาไทย ขึ้นเป็นครั้งแรก (สุกร พลชีวน, ๒๕๗๕: ๖๒-๖๓) เนื่องจากทรงเห็นความสำคัญของพระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาซึ่งรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เอาไว้ว่า ควรจะมีการจัดพิมพ์เป็นภาษาไทยเพื่อให้คนได้อ่านมากขึ้น อีกทั้งการพิมพ์แบบใหม่ก็จะสะดูนแก่การเก็บรักษามากกว่าการจารลงในใบลาน ทั้งยังพิมพ์ได้เป็นจำนวนมาก จึงโปรดฯ ให้พิมพ์พระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยในปี พ.ศ. ๒๔๑๓ แจกจ่ายไปยังวัดต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักรและต่างประเทศ

แนวความคิดเกี่ยวกับการอำนวยในทัศนะของอินดูหรือเทวราชานั้นได้ถูกพระองค์ละเอียด ดังตัวอย่างเช่น ทรงยกเลิกหมอบกราบต่อหน้าพระที่นั่ง เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงแนวคิดกับความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับประชาชน อาจสรุปได้ว่าเป็นผลโดยตรงมาจากการรับแนวคิดในการบริหารบ้านเมืองตามแบบสมัยใหม่มาจากการะวันตก

นับตั้งแต่สมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมหาราชเป็นต้นมา ระบบความเชื่อดั้งเดิม ได้รับการรักษาไว้เฉพาะแต่ที่มีเหตุผลและเกี่ยวพันกับวัฒนธรรมของชาติซึ่งในเรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ทรงอธิบายไว้อย่างชัดแจ้งในพระราชบัญญัติประเพณีสิบสองเดือน ส่วนพระราชพิธีอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์และรัฐพิธีนั้น พิธีกรรมที่เนื่องมาจากความเชื่อทางไสยาสตร์และภูตผี นั้นถูกขัดออกไป และแนวปฏิบัติตั้งกล่าวบังคงยึดถือมาจนถึงรัชกาลปัจจุบัน

ภูมิปัญญาที่ผ่านทางวรรณกรรมของสมัยนี้ที่เกี่ยวกับลัทธิประเพณี มีพระราชพิธีสิบสองเดือน (มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒: ๒๕๑) พระราชบัญญัติในสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมหาราช และสีแผ่นดิน โดย พลตรีหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ปราโมช ซึ่งจะกล่าวถึงแต่เพียงสังเขป ก็อ พระราชพิธีสิบสองเดือน เป็นคำประพันธ์ที่มีลักษณะเป็นร้อยแก้ว มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้คนรุ่นหลังได้รับทราบถึงการงานในพระนคร ซึ่งได้ปฏิบัติกันมาเป็นประเพณีบ้านเมือง ตลอดจนประชาราษฎร์ได้รู้ถึงความประพฤติ ประเพณีที่ทำกันอยู่ในสมัยนั้น โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือนลงพิมพ์ในหนังสือชิรัญญาณเป็นตอน ๆ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓ เพื่อประโยชน์ในการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับพระราชพิธีต่าง ๆ

ส่วนสีแฝ่นдин เป็นหนังสือที่เขียนบรรยายเกี่ยวกับเกร็งเบื้องหลังประวัติศาสตร์บันทึกเหตุการณ์อย่างโดยอย่างหนึ่งที่ขาดหายไปในพงศาวดาร บนประเพณีความรู้สึกของประชาชนที่มีต่อพระมหากรุณาธิรัตน์ในเหตุการณ์ต่าง ๆ โดยใช้ภาษาจิง เหตุการณ์จริงสถานที่จริงนำเหตุการณ์สมัยรัชกาลที่ ๕, ๖, ๗, ๘ มาเล่า โดยใช้ศิลปะการประพันธ์และสำนวนภาษาไทยที่ชวนอ่านเป็นอย่างมาก ขณะเดียวกันก็ได้พรรณนาถึงชนบทรวมเนื่องประเพณีโบราณบางอย่างที่ยังปฏิบัติกันอยู่ เช่น ห้ามเหยียบธรณีประตู และยังมีพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น พระราชพิธีโสกันต์พระราชโอลด์ (พระราชพิธีโภนจุก) พระราชพิธีส่งเสด็จ รับเสด็จ พระมหากรุณาธิรักษ์ลับจากต่างประเทศ หรือในการแปรพระราชฐาน พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ (ประเพณีการทำศพของสามัญชนด้วย)

ส่วนภูมิปัญญาไทยที่ผ่านมาทางวรรณกรรมประเภทอื่น ๆ ที่สำคัญคือ เมื่อปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ ต.ว.ส. วัฒนาโก (เทียนวรรณ) ได้ออกหนังสือ ตุลวิภาคพจนกิจรายปักษ์ และศิริพจนกิจรายเดือน เสนออาณาความคิดทางการเมืองตามที่ศูนย์ตะวันตก แนวคิดของเขาว่าที่ได้เสนอ เช่น การสร้างค่านิยมใหม่ในสังคมไทย เพื่อจะพัฒนาสังคมให้รุ่ดหน้าไป เช่น การเลิกทาส ความเสมอภาคทัดเทียมกันระหว่างหญิงกับชาย การเลิกมีภรรยาหลายคน การจัดตั้งศาลยุติธรรม โรงเรียน ธนาคาร และรัฐสภา ฯลฯ เทียนวรรณซึ่งให้เห็นว่า สภาพของสังคมไทยในขณะนั้นเป็นโรคเนื่องจากคน ๒ กลุ่ม คือ ราชการที่ประพฤติผิดกฎหมายอย่างลุ่มหนึ่ง ส่วนอีกลุ่มหนึ่ง คือรายฉุรเป็นโรคความโง่เขลาขาดสติปัญญา ผิดศีลธรรม ซึ่งเป็นหน้าที่ของผู้ปกครองจะต้องแก้ไข แต่ในขณะเดียวกันรัชกาลที่ ๖ ก็ทรงเจียนบทความโถ่ตอบอยู่นี้เอง ๆ

ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๗๐-๒๔๗๕ แนวความคิดมีลักษณะเป็นไทยมากขึ้น กล่าวคือ นักคิดรุ่นใหม่พยายามเสนอภาพของสังคมไทยในผลงานเขียนของเขาว่า เช่น ลักษณะความบัดແย้งในชีวิตของชนชั้น การเดินสวนทางกันระหว่างชนชั้นสูงกับชนชั้นสามัญ ในช่วง พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๗๙ นายกุหลาบ สายประดิษฐ์ (ศรีบูรพา) เสนอความล้ำนี้ก ของมนุษยธรรมต่อผู้ยากไร้ในสังคม ความเหลื่อมล้ำต่ำสูงและค่านิยมของสังคมที่ยังงมงายไร้สาระในผลงานของเขาก็คือ สงเคราะห์ กิตติศักดิ์ (บรรเทา กิตติศักดิ์ ๒๕๓๔: ๓๒) ส่วน ม.ล. บุญมา ภูมิธรรม ณ อุบลราชธานี (อดุลไม้สค) ได้สะท้อนผ่านงานเขียนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยสังคมหันมาให้ความสำคัญด้านเศรษฐกิจ มีคนรวยใหม่

ขึ้นมาอ กเห็นว่าจากเจ้านายและบุนนาคในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๕๐๐ เป็นช่วง
วรรณกรรมเพื่อชีวิต เป็นการเสนอปัญหาสังคมและสะท้อนให้เห็นภาพอันเลวร้าย ความ
ยุติธรรม และพร้อม ๆ กันนั้นก็เสนอทางออกที่ดีกว่า ดังเรื่อง “แผ่นดินนี้ของใคร” ของ
ศรีรัตน์ สถาปนรัตน์ ซึ่งสะท้อนความอับลักษณ์ของสังคม คือ การกดซี่บ่ำแห่งรังแก
รายภูรของเจ้าหน้าที่ เรื่อง “ไฝ่แดง” ของ น.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เสนอปฏิกริยาของคน
บางหมู่ที่มีต่อลักษณะการเมืองใหม่ สด ภูรณะ โรหิต เสนอภาพสังคมการต่อสู้ระบบทุนนิยม
และเสนอสหกรณ์ คือทางออกในผลงานชื่อ “ระยَا” รัฐบาลปักครองประเทศไทยหลัง
เปลี่ยนแปลงการปักครอง (๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๗๕ เป็นต้นมา) ส่วนใหญ่เป็นการ
ปักครองผสมผสานประนีประนอมระหว่างอาร์ตินิยมคณาริปไทยและเผด็จการ โดยเน้น
ชั้นชนผู้ปักครองเป็นสำคัญ ในกลุ่มผู้ปักครองบุคใหม่นั้นมีอยู่คนหนึ่งที่มีแนวคิด “หัว
ก้าวหน้า” นั่นคือ ปรีดี พนมยงค์ (ปริญญา ช้างเสวก, ๒๕๙๐) ดังจะเห็นแนวคิดในร่าง
เก้าโครงสร้างสังคม ...ต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของรายภูรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาล
ใหม่จะหางงานให้รายภูรทุกคนทำ จะวางโครงสร้างเศรษฐกิจแห่งชาติไม่ปล่อยให้รายภูร
อดอยากรซึ่งปรากฏอยู่ในหลัก ๖ ประการของคณะกรรมการรายภูร และแนวคิดดังกล่าวนี้จะ
กลายเป็นรูปธรรมได้ ปรีดี พนมยงค์ ได้เสนอให้รัฐบาลต้องเป็นผู้จัดการเศรษฐกิจ
เต็มตัว

ในบุคคลที่กล่าวมาแล้วข้างต้นบรรพชิต ที่มีบทบาทสำคัญ คือ ท่านพุทธทาสภิกุ
หรือพระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อน อินทปุลิ โภษ) คุณเป็นนักปัญญาเมืองไทยที่ค่อนข้าง
สมบูรณ์แบบ งานพุทธงานเขียนของท่านมีหลายลักษณะครอบคลุมปัญหาต่าง ๆ ของชีวิต
และสังคม ตลอดจนของโลก ซึ่งส่วนใหญ่แล้วก็เป็นความพยายามที่จะชี้ทางออกให้แก่
สังคมที่พบเจอตืบตันในทศวรรษการเมือง พุทธทาสภิกุเสนอทฤษฎี “ธรรมมิกสังคม
นิยม” ขึ้นมา โดยตีความสังคมนิยมว่า “สังคมนิยมคือเห็นแก่สังคม ไม่เห็นแก่บุคคล”
(พุทธทาสภิกุ, ๒๕๒๒: ๕๕๕) นอกจากนี้ ท่านยังชี้ให้เห็นว่า “...ชาวพุทธที่แท้จริง
เป็นคอมมิวนิสต์ที่เห็นอีกอย่างนึงคือ นิวนิสต์ที่เห็นอีกอย่างนึงคือ นิวนิสต์ที่เห็นอีกอย่าง
จะต้องใช้เหล็กและเลือด ใช้กำลัง ใช้อาวุธ เป็นเครื่องมือป้องกันหรือแก้ปัญหา เราไม่
ต้อง เรายังนึกว่า “...” เราใช้ความรัก เมตตา กรุณา มุตติชา อุบากษา ที่พระพุทธเจ้าท่าน
ตรัสไว้มากที่สุดในพระบารี (พุทธทาสภิกุ, ๒๕๒๒: ๕๕๖)

อย่างไรก็ตาม ในภาวะเศรษฐกิจของสังคมไทยทุกวันนี้เกิดจากการหันหนีภูมิปัญญาไทยซึ่งมีพระพุทธศาสนาเป็นรากฐาน ไปค่ารังชีพตามสายวัฒนธรรมตะวันตก ในช่วงหนึ่งร้อยปีที่ผ่านมา ด้วยเชื่อว่าเป็นวิถีแห่งความเจริญ แต่ภาวะหนีสินลับพื้นตัวของชาติได้แสดงให้เห็นแล้วว่า การลงทะเบียนภูมิปัญญาไทยแล้วรับอาชีวิศวิตแบบตะวันตก มาแทนที่ โดยมิได้กิดพิจารณา ทดลองและคัดเลือกเฉพาะสิ่งที่เหมาะสมมาปรับประยุกต์ ให้สอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมไทย เช่น แนวทางของบรรพบุรุษนั้นเป็นการ “ลงทาง” พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช จึงได้ทรงเป็นองค์ผู้ชี้นำให้คนไทยหันกลับมามองคุณค่าและดำเนินชีวิตตามองค์ความรู้แห่งภูมิปัญญาไทยบนพื้นฐานความคิด “เศรษฐกิจแบบพอเพียง”

ทางฝ่ายประชาชนทั้งในหมู่ข้าราชการ นักวิชาการ นักการเมือง และบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องรวมทั้งพระสงฆ์ต่างต้นต้ากันอย่างแพร่หลายและตระหนักรถึงคุณค่าความเป็นไทย เอกลักษณ์ของความเป็นไทย และมีชีวิตกินอยู่อย่างไทยในโลกปัจจุบัน โดยเฉพาะพระสงฆ์ หลังการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมเศรษฐกิจภายในประเทศในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๒๐ มีอิทธิพลและบทบาทต่อการปลูกจิตสำนึกรักคุณค่าและเอกลักษณ์ ของความเป็นไทย ทั้งในเมืองและชนบท และเป็นผลก่อให้เกิดกลุ่มส่งเสริม (promotional groups) เกิดขึ้นอย่างมาก many ในรูปของกลุ่มส่งเสริมการพัฒนา เช่น กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อการพัฒนา โครงการอาสาสมัครเพื่อสังคม มูลนิธิพัฒนาชนบท กลุ่มสักขะอมทรัพย์ฯ ฯ โดยให้ความสนใจต่อการเสนอทางเลือกเพื่อการพัฒนาโดยยึดถือประชาชนและสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมและภายภาพเป็นหลักในการพัฒนา การรณรงค์เผยแพร่องคุณค่า เหล่านี้ ก็มีบทบาทสำคัญต่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาของพระสงฆ์นักพัฒนาด้วย

วิัฒนาการการศึกษาภูมิปัญญาไทย

เพื่อให้เห็นวิัฒนาการของภูมิปัญญาภูมิปัญญา กับการศึกษาไทยอย่างชัดเจน จึงได้ศึกษา ตั้งแต่สมัยล้านนาไทย ซึ่งเรียกว่า การศึกษาไทยยุคโบราณ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน มีดังนี้

การศึกษาไทยสมัยล้านนาไทย

สถานศึกษาอาชีวศึกษาร่วม หรือบ้าน ชุมชน วัดและวัง โดยมีวัตถุประสงค์ในการจัดการศึกษาเพื่อให้สามารถของสังคมมีความสามารถในการดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมต่าง ๆ เช่น การประกอบอาชีพที่เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศ การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของสังคม ซึ่งเป็นมรดกที่สืบทอดกันมานานให้คงอยู่ต่อไป เป็นต้น

หลักสูตร แบ่งออกเป็นส่วน ๆ คือ

๑. พุทธศึกษา ได้แก่ ความรู้เพื่อส่งเสริมพัฒนาการทางด้านสติปัญญา เช่น ความรู้วิชาหนังสือซึ่งมีการสอนอ่านและเขียนหนังสือไทย และความรู้วิชาพุทธศาสนา เป็นต้น

๒. อาชีวศึกษา ได้แก่ ความรู้ในการประกอบอาชีพ เช่น อาชีพที่ถ่ายทอดกันในครอบครัว และอาชีพในชุมชน เป็นต้น

๓. พลศึกษา ได้แก่ วิชาส่งเสริมพัฒนามัยและสุขภาพของบุคคล เช่น การป้องกันตัวหรือวิชาทหาร เป็นต้น

ครุ กือ ผู้ที่ทำหน้าที่อบรมสั่งสอน ได้แก่ หัวหน้าครอบครัว หรือ พ่อ-แม่ หัวหน้าชุมชน พระภิกษุ และสามเณร

วิธีการสอน ทำโดยวิธีการบอก เรียกว่า บอกหนังสือให้ท่องจำและเลียนแบบ เน้นการปฏิบัติจริงแบบลองผิดลองถูก วิชาที่สอน ได้แก่ การประกอบอาชีพต่าง ๆ นักเรียนจะต้องเชื่อฟังครูตามมือบินบิดามารดา และครูต้องอธิบายให้เข้าใจ ของตน โดยมีความรู้ด้านพระพุทธศาสนาเป็นความรู้สูงสุด

การศึกษาสมัยสุโขทัย

ในสมัยสุโขทัยมีการปกครองที่ได้ชื่อว่า “บิดาปักครองบุตรหรือพ่อนักครองถูก” พระมหากรัยมีชื่อเรียกน้ำหน้าว่า “พ่อขุน” หรืออาจจะเรียกว่าเป็นการปกครองแบบธรรมราชา ทั้งนี้ เพราะเป็นผู้ที่ทรงไว้วาง “ทศพิธราชธรรม” และยังมี “อักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ” อีกด้วย วัดและวังจึงมีอิทธิพลต่อการศึกษาของประชาชนเป็นอย่างมาก คำนิยมทางสังคมที่สำคัญที่สุด คือ ขึ้นบันได สถาบัน คือ สถาบันศาสนา

ได้แก่ พุทธศาสนาและสถานบันพระมหาภัตตริย์ ระบบการศึกษาแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายราชอาณาจักร และฝ่ายพุทธจักร

ภูมิปัญญาที่เด่นชัดของสมัยสุโขทัย ได้แก่

๑. การประกาศให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติเน้นการทำบารุงศาสนาเป็นอย่างมาก จัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ โดยกำหนดให้มี ๒ คณะ คือ คณะอรัญวาสี และคณะความ瓦สี ภูมิปัญญาจึงมีฐานสำคัญจากพระพุทธศาสนา

๒. การประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นใหม่ ใน พ.ศ. ๑๘๒๖ แทนอักษรขอมและอักษรนມอยโบราณ โดยให้เป็นอักษรไทยที่เขียนง่ายไม่กรุ่งรัง วิธีประสมง่ายไม่ซับซ้อน บุ่งยาก และมีเสียงเพียงพอซึ่งใช้เป็นมาตรฐานของอักษรศาสตร์จนถึงสมัยปัจจุบัน

๓. การประดิษฐ์ถ่ายชานสังคโลก โดยนำชาวจีนที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยที่มีอยู่แล้ว ตามเข้ามาตั้งเตาเผาที่เมืองสวรรคโลกให้ผสมผสานกับวิชาชองช่างไทยที่มีอยู่แล้ว

๔. ส่งเสริมทางปฏิบัติกรรมและศิลปกรรม โดยส่งเสริมควบคู่กับการสถาปนาพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นศาสนาประจำชาติ ทำให้ศิลปกรรมและปฏิบัติกรรมมีความเจริญถึงขีดสุด จะเห็นได้จากการสร้างพระพุทธชินราชและพระพุทธชินสีห์ที่มีความคงามเป็นที่ยอมรับจนกระทั่งปัจจุบัน ซึ่งถือเป็นภูมิปัญญาด้านศิลปกรรมที่มีพุทธศาสนาเป็นฐานสำคัญ

การศึกษาสมัยอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๕๓ - ๒๓๑๐)

การปกครองของไทยในสมัยอยุธยา เป็นการปกครองแบบสมบูรณญาลีทิธราชา โดยมีพระมหาภัตตริย์ทรงมีพระราชอำนาจเหนือชีวิตทุกคน เพราะฉะนั้น สังคมไทยในสมัยนั้นจึงขึ้นอยู่กับพระราชอธิบายศัพด์ และพระราชประสงค์ของพระมหาภัตตริย์ของแต่ละพระองค์

สภาพการศึกษาในสมัยกรุงศรีอยุธยา พอสรุปได้ดังนี้

๑. การจัดการศึกษายังคงใช้ ๒ แบบ คือ การศึกษาฝ่ายพุทธจักร และการศึกษาฝ่ายอาณาจักร สถานศึกษายังคงอยู่ที่บ้าน ครอบครัว วัด และวัง หรือสำนักราชบัณฑิต เช่นเดียวกับสมัยสุโขทัยแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาจะเน้นความสำคัญของวัดมากกว่าวัง โดยใช้แบบของสมัยสุโขทัยเป็นพื้นฐาน

๒. วัด เป็นสถานที่สำคัญในการให้การศึกษาแก่ประชาชนมากกว่าวัง เนื่องจาก ในสมัยคริอญุธยาเป็นบุคคลถูกกำหนดครูนาะ และชนชั้นด้วยสถาบันหลัก ๔ สถาบัน คือ ๑. สถาบันพระมหาจัตุริ์ ๒. สถาบันเจ้าและบุนนาค ๓. ไพร ๔. ทาง โดยใช้ระบบ ศักดินาเป็นเกณฑ์ในการกำหนดศักดิ์ศรี สิทธิ และหน้าที่ของบุคคลในสังคม ทำให้ บุคคลถูกแบ่งออกเป็นหลายฝ่าย หลายชนชั้น จึงจำเป็นต้องอาศัยพุทธศาสนาเป็นฐาน ทางการเมืองและการปกครอง วัดจึงเป็นสถานที่พึงเกื้อหนุนอย่างของบุคคล เช่น วัดเป็น โรงพยาบาลรักษาโรค เป็นโรงเรียน เป็นที่พึ่งให้หลุดพ้นจากความเป็นทาส เป็นต้น เพราะทาสที่นายเงินอนุญาตให้บัวเป็นพระภิกษุและสามเณรจะหลุดพ้นจากความเป็น ทาส

๓. ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชการศึกษาได้ขยายเนื้อหาออกไป มาก มีการสอนทั้งภาษาไทย บาลี สันสกฤต ฝรั่งเศส เบมร พม่า มอญ และจีน ถือว่าเป็น การเปิดศักราชการสอนภาษาต่างประเทศขึ้นอย่างมากในประเทศไทยเป็นครั้งแรก สำหรับ ภาษาไทยพระไหรัชินดีได้แต่งแบบเรียนภาษาไทยเล่มแรกชื่อ จินดามณี ถวายสมเด็จ พระนารายณ์มหาราช

๔. มีโรงเรียนมิชชันนารี หรือโรงเรียนสามเณรที่ทำหน้าที่สอนศาสนา สอน หนังสือและวิชาการใหม่ ๆ ที่เป็นวัฒนธรรมตะวันตกอื่น ๆ อิกด้วย โรงเรียนมิชชันนารี หรือโรงเรียนสามเณรนี้ ถือว่าเป็นการตั้งโรงเรียนรายภูมิขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย

๕. วัฒนธรรมต่างประเทศ เริ่มเข้ามามีบทบาทต่อสังคมไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้แก่ วัฒนธรรมขอม วัฒนธรรมอินเดีย และวัฒนธรรมตะวันตก มีผลต่อการผสมผสาน ระหว่างภูมิปัญญาไทยกับภูมิปัญญาต่างประเทศ มีการรับเอาไว้เป็นรากฐาน ของการศึกษา บางอย่างเข้ามา เช่น การหล่อปืนไฟ การใช้ปืนไฟในทรงครุฑ์ การทำป้อมค่ายสู้กำลัง ปืนไฟ ตำรายา ตำราอาหาร เป็นต้น

๖. มีการตั้ง ออกกฎหมายและสมเด็จผู้บัญชาการกรมธรรม์การ ที่ทำหน้าที่แทน พระมหาจัตุริ์ในการจัดการศึกษา โดยเฉพาะเกี่ยวกับการศึกษาด้านพระพุทธศาสนา เป็นการเริ่มต้น บทบาทของรัฐที่สำคัญในการเข้ามาอุปถัมภ์ และควบคุมการจัด การศึกษาในวัด แผนการร่วมมือกันระหว่างรัฐกับวัด และบ้าน ดังเช่นในสมัยสุโขทัย

การศึกษาสมัยรัตนโกสินทร์

ก. การศึกษาสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.๒๓๒๕ - ๒๔๑)

มีสภาพโดยทั่วไปสรุปได้ดังนี้

๑. การจัดการศึกษาทั้งในรูปแบบ เนื้อหา สาระสำคัญ วัตถุประสงค์ และ สถานศึกษา ยังคงสภาพเดิมกับสมัยอยุธยา วัดและบ้าน รับภาระในการจัดการศึกษา ส่วนรัฐและราชสำนักทำหน้าที่ควบคุมและให้ความอุปถัมภ์ โดยเฉพาะการอุปถัมภ์ฝ่าย พุทธจักร

๒. โรงเรียนมีลักษณะตั้งอยู่ในวัด มีพระเป็นครู ผู้เรียนเรียนโดยความสมัครใจ ไม่มีการบังคับวิชาที่เรียนเป็นวิชาหนังสือ และวิชาเลขไทยโบราณ อีกเป็นวิชาฝ่ายสามัญ ศึกษา

๓. รัชกาลสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง “โรงทาน” ให้ เป็นสถานที่แสดงพระราชธรรมเทศนา สอนหนังสือวิชาการแก่คนทั่วไป โดยจัดกิจกรรม เลี้ยงพระสงฆ์และสามเณรด้วย

๔. ปี พ.ศ. ๒๓๗๑ พากนิชชันนารีอเมริกันเข้ามาเมืองไทย นอกจากสอนภาษา คริสเตียนแล้ว ยังนำเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ด้วย เช่น การแพทย์ ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดทั้งความรู้วิชาการต่าง ๆ เช่น วิชาประสมชาตุ วิชา เครื่องจักร ตลอดทั้งเครื่องพิมพ์หนังสือไทย เป็นต้น

๕. ปี พ.ศ. ๒๓๗๕ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ เพื่อรำรูปและหารือความรู้ต่าง ๆ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาไทย ลงบนแผ่นศิลาไว้ที่บริเวณวัด ได้แก่

๑.) วิชาหนังสือ อธิบายลักษณะภาพ กลอน ฉันท์ กลอนกลบท เนื้อร้องประกอบด้วยสุภาษิต

๒.) วิชาแพทย์ มีตำราแก้โรคต่าง ๆ เช่น ตำราหมอนวด พันธุ์ไม้สมุนไพร เป็นต้น

๓.) วิชาช่าง เช่น ช่างเก็บภาพและลาย ช่างหล่อ ช่างแกะ ช่างสลัก ช่าง ประดับ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีต่อรากมวลด่าง ๆ อีกมากmany เช่น แพทย์ศาสตร์ คุรากาสตร์ คุชศาสตร์ อัคคากาสตร์ พุทธศาสตร์ สุภานิยม ทำเนียบสมณศักดิ์ พัดยศ ตราตำแหน่ง บนบธรรมเนียมประเพณี แบบแผน ตลอดทั้งกระบวนการพุทธศาสนา เป็นต้น ถือว่าเป็นแหล่งรวมความภูมิปัญญาไทยที่อิ่งใหญ่และสมบูรณ์ที่สุดเป็นครั้งแรกในประเทศไทย เพื่อให้ประชาชนได้ศึกษาอย่างกว้างขวาง ถือเป็นมหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรกของประเทศไทยด้วย

๖. พ.ศ. ๒๓๘๒ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงพิมพ์ที่วัดบวรนิเวศ ขึ้นเป็นแห่งแรกของประเทศไทย ทรงพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเผยแพร่ ตลอดทั้งความรู้ทางด้านสามัญศึกษา และวิชาชีพต่าง ๆ ด้วย

๗. พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๑๑ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถือเป็นหัวเรื่องหัวต่อของการศึกษาไทยที่สำคัญ โดยเฉพาะในช่วงสมัยที่ทรงผนวชอยู่ พระองค์ทรงศึกษากายาและตินจากมิชชันนารีชาวฝรั่งเศส ตลอดทั้งทรงศึกษาภาษาอังกฤษ เลข กฎหมายศาสตร์ คุรากาสตร์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังคงศึกษาการพิมพ์จากมิชชันนารีอเมริกันด้วย แล้วทรงเผยแพร่ไปพร้อมกับการแสดงธรรมเทคโนโลยีและการตีพิมพ์หนังสือออกเผยแพร่แก่คนไทย

๘. การศึกษาสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง (พ.ศ.๒๔๑๑ - ๒๕๗๕)

การศึกษาในยุคนี้ เริ่มจากรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา จนถึงปีก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๗๕ ซึ่งนี้การปกครองยังคงปกครองแบบสมบูรณ์สุลต่านิธิราช ซึ่งการศึกษายังคงอยู่กับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ซึ่งพอสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้ (เจริญ ไรวัฒนกุล, ๒๕๗๑: ๕๐-๖๘)

๑. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จถึงวัลยราชสมบัติ เมื่อวันที่ ๒ ตุลาคม ๒๔๑๑ ในปีนี้พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งโรงเรียนหลวงขึ้น ในพระบรมหาราชวัง ถือเป็น “โรงเรียน” แห่งแรกที่มีลักษณะเฉพาะ คือมีชาวลาวเป็นครูสอนตามกำหนดเวลา วิชาที่สอนมี ภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ และวิชาการทั้งสามัญใหม่ที่ได้รับมาจากวัฒนธรรมตะวันตก มีวัตถุประสงค์เพื่อสอนกุลบุตรให้มีความรู้

ความสามารถที่จะรับราชการได้ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงการศึกษาแบบโบราณหรือแบบอรุณปั้นย (Informal Education) มาเป็นการศึกษาแบบรูปปั้นย (Formal Education)

๒. มีการขยายโรงเรียนตามแบบของโรงเรียนหลวงออกไปให้ประชาชนทั่วไปได้ศึกษาอย่างกว้างขวาง โดยในปี พ.ศ. ๒๕๒๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับรายภูมิเป็นครั้งแรกที่วัดมหาธาตุพาราม และขยายออกไปให้มากขึ้น ทั้งในกรุงและหัวเมือง แต่เป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป เนื่องจากยังเป็นโรงเรียนในวัด และให้พระสงฆ์เป็นผู้สอนหนังสือเป็นหลัก

๓. พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง “กรมธรรมการ” ขึ้นทำหน้าที่บังคับบัญชาโรงเรียนและโรงพยาบาลทั่วทั้งพระราชอาณาเขต ต่อมา พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้เปลี่ยนแปลงทางด้านการบริหารการปกครอง มีกระทรวงต่างๆ ขึ้น ๑๒ กระทรวง รวมทั้งกระทรวงธรรมการด้วย (วิสาหวงศ์ พงศ์บุตร, ๒๕๒๒: ๑๕๓)

๔. พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศตั้ง “โรงเรียนมูลศึกษา” ขึ้นในวัดทั่วไปทั้งในกรุงและหัวเมือง โดยมีพระราชประสงค์จะขยายการศึกษาไทยให้แพร่หลายและเป็นแบบแผนยิ่งขึ้น วิชาที่สอน เช่น การอ่าน เขียนลายมือ ไวยากรณ์ เรียงความ เลข ภาษา ภูมิศาสตร์ วัดเปียน ศาสตร์ทั้งพืชศาสตร์ และสัตวศาสตร์

๕. “ได้ขยายการศึกษาออกไปในหลายรูปแบบ และหลายระดับที่เป็นมาตรฐานสากลขึ้นในยุคนี้ โดยจะเห็นได้จาก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๓ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งโรงเรียนราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชเจ้าอยู่หัวขึ้น เมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๕๕๓ มีหลักสูตรการเรียนในวิชาต่างๆ เช่น กวatemala ปักษ์ขวา ต่างประเทศ การเกษตร การเกษตร การซ่อง การแพทย์ เป็นต้น ต่อมาโปรดเกล้าฯ ประกาศเป็น “จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๕๕๕ (ถือเป็นมหาวิทยาลัยแผนปัจจุบันแห่งแรกของประเทศไทย)

๖. พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติประ同胞ศึกษา พ.ศ. ๒๕๖๔ ขึ้นเป็นฉบับแรก เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๔ มีสาระสำคัญคือ ให้ตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้นทั่วประเทศ เป็นการขยายสถานการศึกษาภาคบังคับออกไปทั่วประเทศอย่างกว้างขวางทุกอำเภอ ทำให้ประชาชนมี

โอกาสได้รับการศึกษาตามแบบแผนใหม่อย่างเป็นระบบและทั่วถึง ถือเป็นการจัดการศึกษาภาคบังคับเช่นเป็นครั้งแรก

๑. สถาการศึกษาได้เสนอแผนการศึกษาชาติต่อรัฐบาล รัฐบาลเห็นชอบและประกาศใช้ เมื่อวันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๗๕ มีสาระสำคัญดังนี้

๑. ความมุ่งหมาย

- ให้พลเมืองทุกคน ไม่เลือกเพศ ชาติ ศาสนา ได้รับการศึกษาเพอหมาย แก่ อัตภาพของตน คือพอสมควรแก่ ภูมิปัญญาและทุนทรัพย์ เพื่อให้ทุกคนได้ใช้ประโยชน์แก่ บ้านเมืองในทางอาชีพ

- เพื่อการอาชีพของตน กฎบุตรกุลธิดาควรได้รับการศึกษาทั้งสามัญ และวิสามัญศึกษาทั้งสองฝ่ายซึ่งกำหนดไว้เป็นชั้น ๆ ตามภูมิปัญญาและทุนทรัพย์

- เพื่อความสมบูรณ์แห่งพสกนิกรสยาม ท่านให้จัดการศึกษาทั้ง ๓ ส่วนພอหมาย กัน คือ ๑. จริยศึกษา - อบรมให้มีศีลธรรมอันดีงาม ๒. พุทธศึกษา - ให้มีปัญญาความรู้ และ ๓. พลศึกษา - ฝึกหัดเป็นผู้มีร่างกายสมบูรณ์

๒. ประเภทของการศึกษา

แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

สามัญศึกษา - ได้แก่ การศึกษาวิชาสามัญ ซึ่งเป็นพื้นความรู้ทั่ว ๆ ไป จัดการสอนตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑-๔ มัธยมต้นชั้น ๑-๔ และมัธยมปลายชั้น ๕-๘

วิสามัญศึกษา - ได้แก่ การศึกษาวิชาชีพ ซึ่งจัดให้หมายแก่ ภูมิประเทศ เช่น วิชา กสิกรรม หัตถกรรม และพาณิชกรรม ซึ่งเป็นพื้นความรู้สำหรับประกอบการ เกษตรกรรม และอุตสาหกรรมต่าง ๆ จัดการสอนตั้งแต่ชั้นประถมวิสามัญชั้นปีที่ ๕-๖ มัธยมวิสามัญตอนต้น ชั้นปีที่ ๑-๔ และมัธยมวิสามัญตอนปลายชั้นปีที่ ๕-๘

๓. ระดับการศึกษา

ในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๗๕ ปรากฏว่า มีอยู่ ๔ ระดับ คือ บุตรศึกษา ประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา

การศึกษาภาคบังคับ ได้แก่ การศึกษาที่รัฐบังคับให้เด็กทุกคน ไม่เลือก

เพศ ชาติ หรือศาสนา เรียนจนสำเร็จ ดังที่ได้บังคับ ไว้ด้วยพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. ๒๔๖๔ การศึกษาภาคบังคับ ได้แก่การเรียนเพียงจนประ โยคประถม ซึ่งมีส่วน สามัญศึกษา ๕ ปี กับส่วนวิสามัญศึกษา คือ ประถมวิสามัญอีก ๒ ปี

การศึกษาสำหรับเด็ก ให้เด็กหญิงได้รับความเสมอภาคเท่ากับเด็ก ผู้ชาย แม้จะเรียนผิดกันบ้างก็ให้น้อยที่สุด

หลังจากนี้ ได้มีการขยายการศึกษา โดยการเปลี่ยนแปลงอีกหลาย ครั้ง โดยมีหลักสูตรการศึกษาแบ่งออกเป็น ๔ ระดับ คือ ระดับอนุบาล ระดับ ประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา และระดับอุดมศึกษา แต่ละระดับจัดให้เรียนวิชาการ ต่าง ๆ มากมาย ตามต้องการของหน่วยงานราชการหน่วยงานธุรกิจต่าง ๆ ที่ขยายตัว เติบโตขึ้นในสมัยปัจจุบัน ทำให้รัฐภูมิปัญญาตัววันตก หรือภูมิปัญญาสากระเข้ามามาก ขึ้นทุกขณะ ในทางกลับกันค่อย ๆ ลดทิ้งภูมิปัญญาไทยซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของไทยให้ด น้อยลง ไปทุกที่

ค. การศึกษาสามัคคีตันゴสินทรีในปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๔๗๕-ปัจจุบัน)

(กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๙)

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้มีการผลักดันด้าน การเมือง ให้มีการขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานออกไปอย่างกว้างขวาง รวมทั้งการจัดตั้ง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และการเมืองขึ้น เพื่อตอบสนองการผลิตคนออกไปรับใช้ ราชการแล้วซึ่งมีวัตถุประสงค์จะให้ประชาชนมีส่วนร่วมในด้านการเมืองการ ปกครองมากยิ่งขึ้น ในช่วงนี้การจัดการศึกษาเริ่มออกห่างจากวัด วัง และบ้าน ห่างจาก การดำเนินชีวิตของคนมากยิ่งขึ้น รัฐบาลจึงได้กำหนดแผนการศึกษาแห่งชาติขึ้นเพื่อใช้ เป็นกรอบและนโยบายในการจัดการศึกษาของชาติอย่างต่อเนื่องมาตามลำดับจนถึง ปัจจุบัน ดังนี้

๑. แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๔๗๕ มุ่งให้พลเมืองทุกคน ไม่เลือกเพศ ชาติ และศาสนา ได้รับการศึกษาพอเหมาะสมแก่ อัตราพของตน คือ พอสมควรแก่ ภูมิปัญญาและ ทุนทรัพย์ เพื่อทุกคน ได้เป็นประ โยชน์แก่ บ้านเมืองทางอาชีพชั้นเกิดมาสำหรับกระทำ แบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ระดับ คือ müลศึกษา ประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา

๒. แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๗๕ ได้ปรับปรุงแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๗๕ ให้เหมาะสมแก่สมัยยิ่งขึ้น โดยมุ่งให้พลเมืองทุกคนได้รับการศึกษาเพื่อ จะได้ทำหน้าที่พลเมืองตามระบบธุรกรรมนูญให้เต็มที่โดยเน้นเรื่อง พุทธศึกษา จริยศึกษา และพลศึกษา ได้แบ่งระดับการศึกษาออกเป็น ๖ ระดับ คือ มูลศึกษา (อายุ ๕-๘ ปี) ประถมศึกษา ๔ ปี (ภาคบังคับ) มัธยมตอนต้น ๓ ปี มัธยมตอนปลาย ๓ ปี เตรียมอุดมศึกษา ๒ ปี และอุดมศึกษา

๓. แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๘๔ ได้ปรับปรุงแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๗๕ ให้เหมาะสมยิ่งขึ้น โดยมุ่งให้พลเมืองได้รับการศึกษาเพื่อเหมาะสมแก่อัตภาพ เพื่อทุกคน ได้เป็นพลเมืองดี มีร่างกายแข็งแรง และพลานามัยสมบูรณ์ มีความรู้ ความสามารถที่จะประกอบอาชีพของตนสืบไปในภายภาคหน้า โดยเน้นเรื่อง จริยศึกษา พลศึกษา พุทธศึกษา และหัตถศึกษา โดยแบ่งการศึกษาออกเป็นระดับ ๆ ดังนี้ การศึกษา ขั้นอนุบาล ประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น ตอนปลาย และเตรียมอุดมศึกษา มัธยมอาชีวศึกษาตอนต้น ตอนปลาย และอาชีวชั้นสูง การศึกษาผู้ใหญ่ และการศึกษาพิเศษ มหาวิทยาลัยและอุดมศึกษา

๔. แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้ปรับปรุงแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๘๔ ให้เหมาะสมแก่กาล ปัจจุบัน ให้พลเมืองทุกคนได้รับการศึกษาตามสมควรแก่อัตภาพ เพื่อเป็นพลเมืองดี มีศีลธรรมและวัฒนธรรม มีระเบียบวินัย มีความรับผิดชอบ มีสุขภาพสมบูรณ์ มีจิตใจเป็นประชาธิปไตย มีความรู้ความสามารถที่จะประกอบอาชีพ และทำคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติให้สอดคล้องกับแผนเศรษฐกิจและแผนการปักครองประเทศไทย โดยเน้นจริยศึกษา พลศึกษา พุทธศึกษาและหัตถศึกษา และได้แบ่งการศึกษาออกเป็น ๕ ระดับ คือระดับอนุบาลศึกษา อายุ ๓-๖ ปี ประถมศึกษา ตอนต้น ๔ ชั้น ประถมศึกษาตอนปลาย ๓ ชั้น ประถมศึกษาตอนต้นไม่เกิน ๓ ชั้นประถมศึกษาตอนปลายไม่เกิน ๓ ชั้น และระดับอุดมศึกษาตั้งแต่อายุ ๗๐ ปีขึ้นไป

๕. แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๒๐ ได้ปรับปรุงแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๑ ให้เหมาะสมยิ่งขึ้น ที่อ่าว การศึกษาเป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิต เพื่อมุ่งสร้างเสริมคุณภาพของพลเมืองให้สามารถดำรงชีวิตและทำประโยชน์แก่สังคม โดย

เน้นการศึกษาเพื่อสร้างเสริมความอยู่รอดปลอดภัย ความมั่นคง และความพำสุขร่วมกัน ในสังคมไทยเป็นประการสำคัญ ทั้งนี้โดยเน้นที่นโยบายให้จัดการศึกษาทั้งปวง อยู่ กายได้การควบคุมดูแลของรัฐ และแบ่งระบบการศึกษาออกเป็นการศึกษาในระบบ โรงเรียน และการศึกษานอกระบบ โรงเรียนอย่างชัดเจน กล่าวคือ การศึกษาในระบบ โรงเรียนจัดการศึกษาก่อนประถมศึกษา ประถมศึกษามัธยมศึกษาและอาชีวศึกษาและ อุดมศึกษา การศึกษานอกโรงเรียน ได้ตั้งกรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๗๒ เพื่อรับผิดชอบให้ผลเมืองที่อยู่นอกระบบ โรงเรียน ได้ฝึกอาชีพ หรือความรู้เฉพาะด้านตามความต้องการของประชาชน และใน ระยะต่อมา กรมการศึกษานอกโรงเรียน ได้พัฒนา “การศึกษาตามอัธยาศัย” (Informal Education) เพื่อสอดคล้องความต้องการของประชาชนให้ก้าวขวางขึ้น

๖. แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๓๕ เป็นแผนแม่บทในการจัดการศึกษาใน ปัจจุบัน และเป็นพื้นฐานสำคัญในการทำแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ ๙ (พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๔๕) เป็นการเปลี่ยนกระบวนทัศน์การจัดการศึกษาไทย จากการเน้นความรู้ ساกรลเพียงอย่างเดียว ไปสู่การให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาในฐานะเป็นรากเหง้าของ ความรู้ดังเดิมของท้องถิ่นและสังคมไทย ซึ่งเป็นฐานในการพัฒนาองค์ความรู้ที่จำเป็น เพื่อสังคมไทยก้าวไปสู่ความเป็นสากลได้อย่างสมศักดิ์ศรี (พระครุวินัยธรประจักษ์ จกุรณ์โน้ม, ๒๕๔๕: ๘๔-๑๐๘)

๑.๓ ความเป็นมาของภูมิปัญญาแห่งดิน

คุณภาพการอนกนันต์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งบรมราชรี มหาราชน์มาจากการมีภารกิจที่ตั้งมั่นอยู่บนความเอื้ออาทรต่อพสกนิกร อันยาก จะหาญทิรย์ชาติได้พระทัยในงานพัฒนาเพื่อ民生ประรายภูมิ เชิงขันเสมอเหมือน โดยเฉพาะช่วงเกิดภัยอันตรายร้ายแรงบนแผ่นดิน พระองค์ทรงแผ่พระบารมีปกเกล้าปก กระหม่อมเสด็จออกมาร่วมทุกชีวิตร่วมสุขเคียงข้างประชาชน และในยามปักรถีทรงมีพระ วิสัยทัศน์ก้าวไกลในงานพัฒนา ซึ่งถ้าประเมินพระราชดำริที่ทรงเสนอเป็นแนวทาง พัฒนาและแก้ไขปัญหาทั้งปวง จะพบว่ามีปริมาณมากกว่า ๒,๐๐๐ โครงการ ล้วนมาจาก

พระอัจฉริยภาพที่อุดมด้วยภูมิปัญญารอบด้านบรรดาโครงการอันเนื่องมาจากการ
พระราชดำรินี้ สะท้อนให้เห็นพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงทุ่มเทพระปีชาญาณ เพื่อ
ประโยชน์สุขของพสกนิกรอย่างแท้จริง ทั้งเป็นองค์ภูมิปัญญาที่หลากหลายเชื่อมโยงการ
พัฒนาด้านต่างๆ เข้าด้วยกันเป็นระบบ กระทั่งประชาชนยกย่อง โครงการพระราชดำริไว้
สูงและเด็ดทุนพระองค์ไว้ในฐานะทรงเป็น “องค์ภูมิปัญญาของแผ่นดิน” อันควรแก่การ
สืบทอดและรักษาไว้เป็นมรดกทางปัญญาของชาติสืบต่อไป (พระครูวินัยธรรมจักษ์
จกุธนมโน, ๒๕๔๕: ๒๕๕-๒๖๐)

โครงการตามพระราชดำริเกือบทั้งมวลเน้นที่ชนบท - เกษตร - คนจน มา กกว่าภาค
อื่น ๆ อย่างไรก็ตามทางเลือก “กาละ” ที่จะทรงอธิบายแนวพระราชดำริอันเป็นรากฐาน
ของโครงการดังกล่าวอย่างเหมาะสม กล่าวคือ แทนที่จะทรงอธิบายรากฐานแห่งแนว
พระราชดำริ ในขณะที่ทั้งรัฐบาลและภาคธุรกิจกำลังเริ่งรักับเศรษฐกิจฟองสนุ่ กลับทรง
เลือกวิถีที่ทรงอธิบายพระราชดำริเมื่อเกิดภาวะล่มสถาบายน์เศรษฐกิจฟองสนุ่ พระบรม
ราชินายเรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียง” และ “ทฤษฎีใหม่” เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๔๐ ก็ดี
เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๔๑ ก็ดี ล้วนแล้วแต่ทรงเสนอข้อหาสตรีการพัฒนา ซึ่งสร้าง
ทางเลือกให้คนหมู่มากของสังคมไทย ดังที่ทรงไว้ในกระแสพระราชดำรัสเมื่อวันที่ ๔
ธันวาคม ๒๕๔๑ ว่า

คำว่า “พอเพียง” อีกอย่าง มีความหมายกว้างออกไปอีก ไม่ได้มีใช้พอกองตัวเอง
แต่ความหมายพอมีพอกินนี้ ถ้าใครได้มาอยู่ที่นี่ศาลานี้ เมื่อปี ๒๕๑๗ ปีที่ ๒๕๔๐ ก็ ๒๕
ปีใช่ไหม วันนั้นได้พูดถึงว่า เราคาจะปฏิบัติให้พอกิน นึกเปลว่าเศรษฐกิจพอเพียง
นั้นเอง ถ้าแต่ลูกน้อย มีพอกินก็ใช้ได้ ยิ่งถ้าทั้งประเทศพออยู่พอกินยิ่งดี และประเทศไทย
ไทยเวลานี้นี้ก็เริ่มไม่พอ มีพอกิน บางคนก็มีมาก บางคนก็ไม่มีเลย มาในสมัยนี้ก็ชักไม่
พอ มีพอกิน นี้จึงเป็นนโยบายทำเศรษฐกิจพอเพียงให้ทุกคนพอเพียงให้ได้

“พอเพียง” นี้คือ มีกิน ไม่ฟุ่มเฟือยหรูหราแต่ว่าพอ แม้ว่าบางอย่างอาจจะฟุ่มเฟือย
แต่ทำให้มีความสุข ถ้าทำได้ก็สมควรทำ สมควรปฏิบัติ ทั้งนี้ ความหมายอีกอย่างของ
เศรษฐกิจหรือระบบพอเพียง ได้แปล “พอเพียง” ตอนนี้พูดพอเพียง แปลในใจแล้วพูด
ออกมารู้ว่า จะแปลเป็น self-sufficiency แต่ความจริงเศรษฐกิจพอเพียงนี้ก็ว้างกว้าง

กว่า self-sufficiency ผลิตอะไรก็พอที่จะใช้ไม่ต้องขอรื้นคนอื่น อยู่ได้ด้วยตนเอง เขายเปล่งจากภาษาฝรั่ง “ให้ยืนบนขาตัวเอง”

...แต่ว่าพอเพียงนี้ มีความหมายกว้างขวางยิ่งกว่านี้อีก ก็คือคำว่าพอ ก็เพียงพอ คนเราถ้าพอในความต้องการ มันก็มีความโลกน้อย เมื่อโลกน้อยก็เบียดเบียนคนอื่นน้อย ตัวประเทศโดยมีความคิดอันนี้ไม่ใช่เศรษฐกิจ มีความคิดว่าทำอะไรมีต้องพอเพียง หมายความว่าพอประมาณ ไม่สุดโต่ง ไม่โลกอย่างมาก คนเราเกือบอยู่ในสุข

“พอเพียง” นี้อาจมีมาก มีของหูหารากได้ แต่ต้องไม่เบียดเบียนคนอื่น ต้องให้พอประมาณ พูดจาเก็บพอเพียง ทำอะไรมีเพียง ปฏิบัติดอกก็พอเพียง...(บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, ๒๕๔๗: ๘๓-๘๕)

ความเป็นมาของภูมิปัญญาแห่งเดิน

“ภูมิปัญญาแห่งเดิน” มาจากการยกย่องเกิดทุนของประชาชนต่อพระราชดำริหรือพระราชกรณียกิจที่สั่งสมและพัฒนานับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชนำนิกลับจากประเทศสวิตเซอร์แลนด์ มาประทับเป็นการถาวรในประเทศไทยปี พ.ศ. ๒๕๔๕ พระองค์ทรงมีพระราชดำริเริ่มกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการบำบัดทุกข์ บำรุงสุขตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๔๕ - ๒๕๐๔ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๑: ๔๙-๕๐) สมัยนั้นประชาชนไทยต้องเสียต่อโรคภัยไข้เจ็บเป็นจำนวนมาก เนื่องจากกิจการด้านสาธารณสุขยังไม่พัฒนาเจริญก้าวหน้า พระองค์ทรงพยายามพัฒนาด้านสาธารณสุข โดยดำเนินการในกิจกรรมต่าง ๆ ดำเนินการสร้างอาคารทางการแพทย์ในที่ต่าง ๆ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๑ - ๒๕๐๒ เกิดอหิวาตกโรคระบาดอย่างหนัก นำเกลือภายนประเทศยังมีคุณภาพไม่ได้มาตรฐาน อีกทั้งยังสั่งซื้อมาจากต่างประเทศในราคาแพง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนให้มีการศึกษาคิดค้นการสร้างเครื่องกลั่นน้ำเกลือใหม่ให้มีคุณภาพจนประสบความสำเร็จ และประเทศไทยสามารถผลิตน้ำเกลือคุณภาพทัดเทียมที่ผลิตจากต่างประเทศมาจนถึงปัจจุบันนี้

ทรงประยุกต์ประเพณีไทยมาใช้ โดยบอกบุญให้ประชาชนบริจากทรัพย์และร่วมมือกับทางราชการช่วยกันป้องกันอหิวาตกโรค ทรงส่งเสริมสนับสนุนหน่วยราชการ

ต่าง ๆ ด้านการผลิตวัสดุป้องกันตลอดจนการเยียวยารักษาโรคและส่งเคราะห์

ครอบครัวผู้ประสบภัยจากโรมนี กระทิ่งโรมภัยดิการระบาดลงอย่างรวดเร็ว

ทรงรับรองค์การกุศลต่าง ๆ ไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ เช่น สภากาชาด และมูลนิธิ การกุศลต่าง ๆ การช่วยเหลือคนพิการ ตาบอด หูหนวก ตลอดจนผู้ป่วยเป็นโรคเรื้อรังและ ครอบครัว ทรงนำรายถูรและผู้ที่ไม่ได้ประสบภัยให้ร่วมมือกันช่วยเหลือผู้ที่ประสบภัย ธรรมชาติ ทรงประสานงานเข้ากับหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง และสนับสนุนด้าน

การเงินในการช่วยเหลือ ทั้งขั้นทางติดตามผลด้วยพระองค์เองอย่างต่อเนื่องต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นอาทิ การเสด็จลงไปสัมผัสรับรู้สภาพชีวิตและปัญหาของพสกนิกร เมื่อผ่านกาลเวลา อันยาวนานเป็นเหตุปัจจัยสำคัญทำให่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีวิสัยทัคณ์ กล่าวไว้กับ ศุภุมคัมภีรภาพ อันเป็นที่มาของแนวพระราชดำริและทรงภูมิปัญญาในการ แก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบ โดยโครงการต่าง ๆ มากมายในภายหลัง

ด้านการพัฒนาชนบท

โครงการพระราชดำริโครงการแรก กือ โครงการประมงพระราชทาน ขั้ดอยู่ใน โครงการช่วยเหลือพัฒนาประชาชนชาวชนบท โดยทรงเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๕๕ แนวคิดพระราชดำริโครงการฯ เต่า อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ไม่เพียงแต่ ทรงตั้งพระราชสำราญอ้างเก็บน้ำขึ้นมาเท่านั้น สายพระเนตรยังยวไกลไปถึงการจัดตั้ง ชาวบ้านเป็นกลุ่มอาชีพ ซึ่งเป็นที่มาและแบบอย่างให้ทางราชการและองค์กรพัฒนา เอกชน เข้าไปส่งเสริมและจัดตั้งองค์กรชาวบ้านในปัจจุบัน

นอกจากนี้ ทรงสนพระทัยสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น ดังเช่นทรงริเริ่มโครงการครั้งขึ้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระเนตรสอง ข้างทางริมถนนระหว่างเส้นทางชะอ่า-หัวหิน เริงรายด้วยต้นก้านปูขึ้นอยู่เป็นระยะทาง มีพระมหากรุณาธิคุณให้รวมชาวบ้านที่อาศัยมาตั้งเป็นกลุ่มทำครั้งเพื่อเสริมรายได้ เนื่องจากครั้งเป็นสินค้าสำคัญ ตั้งออกไปขายต่างประเทศได้ในราคาถูก ประชาชน สามารถทำกันได้โดยไม่ยากนัก

ทางด้านสาธารณสุขก็ทรงริเริ่มโครงการต่าง ๆ ขึ้นมา เช่น โครงการแพทย์หลวง พระราชทาน โครงการจัดตั้งโรงพยาบาลที่เด็กยากจน การให้ทุนการศึกษาระดับสูง

อันแสดงถึงพระราชวิสัยทัศน์ในการวางรากฐานในการพัฒนาประเทศระยะยาว โดย
อาศัยแนวพระราชดำริพัฒนาคุณภาพประชากรผ่านทางการศึกษาและสาธารณสุข

สำหรับด้านการพัฒนาห้องถังหรือพื้นที่ชนบท อันเป็นจุดเริ่มต้นของโครงการ
อันเนื่องจากพระราชดำริต่าง ๆ ซึ่งก่ออยู่ฯ ขยายสาขาครอบคลุมกว้างขวางไปสู่การ
อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากมาย ในภายหลังนี้พระปรีชาญาณทรง
ศึกษาหาวิธีการด้วยพระองค์เองบนพื้นฐานความจริงที่ว่า ไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม
ประชาชนในเขตนี้ประมาณร้อยละ ๘๐ อยู่ในสาขาเกษตรกรรมชนบทและส่วนมากก็
เป็นชาวนาชาวไร่ที่ยากจน ดังนั้นจึงทรงเน้นการแก้ไขปัญหาด้านเกษตรกรรม โดยทรง
เริ่มศึกษาเรื่องพืช ทรงใช้คาดฟ้าและตำแหน่งกิจกรรม รวมทั้งบริเวณสวนจิตรลดาปลูก
พืชทดลอง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจัดสรรพิชที่สร้างโรงงาน สวนป่า และ
แปลงพืชต่าง ๆ ในโครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดาอีกด้วย

นอกจากนี้ ยังทรงศึกษานอกพระราชฐานเกี่ยวกับการพัฒนาที่ดิน การจัดสรร
ที่ดินให้รายภูรทำกิน เช่น โครงการหนองเพลิง ทรงมุ่งส่งเสริมฐานะความเป็นอยู่ของ
เกษตรกร เพื่อยกระดับให้สามารถพึ่งตนเองได้ และพัฒนาเป็นปีกแผ่นมั่นคงต่อไป ทรง
พระราชดำริว่า ถ้าทำสำเร็จและเผยแพร่ทั่วประเทศแล้ว ประเทศไทยโดยส่วนรวมก็
มั่นคงไปด้วย

**ภูมิปัญญาเรื่องป่าไม้หมู่บ้านแนวพระราชดำริถึงอนาคตชนบทไทย (สำนักงาน
คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๑: ๕๖-๕๗)**

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีแนวพระราชประสงค์จะสร้างป่าฝังเข้าไปใน
หมู่บ้านถ้ำชาวบ้านทำกีจจะจ่ายเงินเดือนให้เพื่อสนับสนุนสร้างป่าในที่ของชาวบ้านเอง
สักปีสองปีพอต้น ไม้อยู่ตัวชาวบ้านก็สามารถใช้ประโยชน์แบบหมุนเวียน ตัดกิ่งตัดก้าน
มาใช้ทำเชื้อเพลิง หรือเมื่อต้นไม้โตก็เอามาทำเสาเรือนได้ แนวพระราชดำรินี้จึงเห็นว่า
ถ้ามีป่าในบ้าน รายภูร ไม่มีความจำเป็นจะต้องเข้าป่าอีก เพราะทุกสิ่งทุกอย่างอยู่
หมุนเวียนอยู่ในแปลงของตนเอง

แนวคิดหลัก ถ้าทุกคนมีป่าของตัวเองขึ้นมา ป่าก็ไม่ถูกรุกราน พระองค์ซึ่งแนะนำว่า
“ร่นสวนผสม แท้จริงคือป่าผสมพืชาน เป็นป่าที่มีความหลากหลายทั้งต้นไม้แนวสูง

แนวเตี้ย สมุนไพร ไม่ป่า ไม่ผลที่เก็บเกี่ยวเอาไปขายได้ตามกฎหมาย ในไม่ที่ร่วงลงมาเก็บ เป็นปุ่ม กล้ายเป็นวงจรชีวิตแบบธรรมชาติ ชาวบ้านได้ผลผลลัพธ์เวลา เช่น พอหมค หน้านาก็เก็บผลไม้ต่าง ๆ ตามกฎหมาย ทำให้เกิดกิจกรรมหมุนเวียนในการเลี้ยงชีพที่อยู่ได้

แนวพระราชดำริด้านการพัฒนาเกษตรยั่งยืน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้ดำเนินการด้านพัฒนาการเกษตรอย่างสอดคล้องเหมาะสมกับสภาพต่าง ๆ ของท้องถิ่นทั่วประเทศ โดยทรงเริ่มให้จัดตั้งศูนย์การพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริเพื่อเป็นศูนย์ที่จะทำการศึกษา ค้นคว้า ทดลอง วิจัย และแสวงหาแนวทางตลอดจนวิธีการพัฒนาด้านต่าง ๆ ที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมเพื่อให้รายภูมื้นบ้านสามารถนำไปใช้ปฏิบัติได้จริง นอกจากนี้ศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ ใช้เป็นสถานที่ให้เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานต่าง ๆ ได้มาระดับเปลี่ยนความคิดเห็นและประสานงานกันทั้งในด้านเกษตร อุตสาหกรรม สังคมศึกษาฯ ฯลฯ

ในปัจจุบันมีการจัดตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนา อันเนื่องมาจากพระราชดำริแล้ว ๖ ศูนย์ ได้แก่

๑. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ ที่ขอนแก่น เนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา

๒. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาหัวยทราย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี

๓. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอ่างคุ้งกระเบน อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี

๔. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพาน อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

๕. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาหัวหอยห้องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอค้อสะแก็ง จังหวัดเชียงใหม่

๖. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทอง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

แนวพระราชดำริของพระเจ้าอยู่หัว พระราชาท่านให้ส่วนราชการต่าง ๆ นำไปพิจารณาโครงการและดำเนินการก่อสร้างตามดังที่ได้กล่าวมาแล้ว สามารถแบ่งออกได้ ๕ ประเภทด้วยกัน ดังต่อไปนี้

๑. โครงการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเพาะปลูก และอุปโภค บริโภค ได้แก่ อ่างเก็บน้ำ ฝายทอน้ำ
๒. โครงการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการรักษาต้นน้ำลำธาร
๓. โครงการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการผลิตไฟฟ้าพลังน้ำ
๔. โครงการระบายน้ำออกจากพื้นที่ลุ่ม
๕. โครงการบรรเทาอุทกภัย

ทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวการจัดสรรที่ดินน้อยเพื่อความอยู่รอดของเกษตรกร

ในช่วงปลายปี พ.ศ. ๒๕๓๖ - ๒๕๓๗ วงการเกษตร นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชนและรายภูมิที่นี่เดินกับทฤษฎีใหม่ (New theory) ของพระเจ้าอยู่หัวกันมาก เนื่องจากคุณสมบัติที่เป็นทางออกที่ดีที่สุดของการจัดการใช้พื้นที่ของเกษตรกร ให้เป็นประโยชน์ได้อย่างคุ้มค่าที่สุดจนฝ่ายรัฐบาลที่นำโดยกระทรวงมหาดไทยและองค์กรพัฒนาเอกชน เริ่มกำหนดโครงการและแผนปฏิบัติการต่าง ๆ เพื่อนำทฤษฎีใหม่ไปใช้ กล่าวอย่างสรุปที่สุด ทฤษฎีใหม่เป็นวิธีปฏิบัติของเกษตรกรที่เป็นเจ้าของที่ดินจำนวนน้อย แปลงเล็ก (ประมาณ ๑๕ ไร่) ซึ่งเป็นอัตราถือครองโดยเฉลี่ยของรายภูมิ โดยทั่วไป หลักสำคัญคือ ให้เกษตรกรมีความพอเพียงด้านผลผลิตหรือรายได้ โดยเลี้ยงตัวเองในระดับที่ประยัคก่อน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริให้จัดตั้ง “มูลนิธิชัยพัฒนา” ขึ้น เพื่อสนับสนุนงานพัฒนา และช่วยเหลือประชาชนในงานที่ไม่เข้าซ้อนกับแผนงานหรือ โครงการของรัฐ แต่พยายามส่งเสริมให้สอดคล้องกัน เพื่อให้โครงการต่าง ๆ สมบูรณ์ ยิ่งขึ้น และดำเนินไปอย่างรวดเร็วทันการณ์ โดยเฉพาะในกรณีโครงการของรัฐบาลถูกกำจัดด้วยเงื่อนไขหรือระเบียบกฎหมายที่ต่าง ๆ กิจกรรมของมูลนิธิชัยพัฒนาที่ดำเนินตามพระราชดำริ ได้แก่

การส่งเสริมและปรับปรุงคุณภาพสิ่งแวดล้อม ซึ่งนับวันจะเสื่อมโทรมและทวีความรุนแรงทึ้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด โดยเฉพาะเรื่องการแก้ไขและบำบัดน้ำเสียตามแหล่งชุมชนต่าง ๆ เช่น วัด โรงพยาบาล โรงเรียน คุกคุกอง เป็นต้น ซึ่งขณะนี้ เรื่องที่รักกันแพร่หลายทั่วไป ได้แก่ การบำบัดน้ำเสียโดยใช้เครื่องกลเติมอากาศ “กังหันน้ำชัยพัฒนา” ควบคู่กับวิธีทางธรรมชาติที่ใช้พืชนำเสนอ เช่น ผักตบชวา มาเป็นตัวดูดซับกลิ่นและสิ่งสกปรก

การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ดำเนินการพัฒนาความเป็นอยู่ของราษฎรให้ดีขึ้น โดยมีแนวพระราชดำริในการพัฒนา คือ การให้การบริการแก่ประชาชน ด้วยการจัดตั้งศูนย์การอบรมและสาธิตทางการเกษตร โดยใช้วัดที่เป็นศูนย์รวมแห่งความศรัทธาของประชาชน เป็นศูนย์กลางในการประสานพัฒนากับหน่วยงานของรัฐและประชาชน ขณะนี้กำลังดำเนินการอยู่ที่วัดมงคลชัยพัฒนา อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรี และถ้าเกิดผลดีก็จะขยายงานในพื้นที่อื่นต่อไป

มีการดำเนิน โครงการหัวของคต อำเภอบ่อพลอย จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเป็นโครงการอันเนื่องจากพระราชดำริด้านอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนการจัดระเบียบชุมชนที่อยู่กระจัดกระจ忙ในป่าให้เข้ามาอยู่ในพื้นที่ที่เหมาะสมพร้อมทั้งจัดแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรและอุปโภคบริโภค การพัฒนาอาชีพ การศึกษา และสถานพยาบาล เป็นต้น

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยังพระราชทานพระราชดำริให้ดำเนิน “โครงการสร้างเก็บน้ำพระราชทาน ก อันเนื่องจากพระราชดำริ” ในที่ดินของมูลนิธิชัยพัฒนาตั้งอยู่ในเขตอำเภอคลองหลวง และอำเภอธัญบุรี จังหวัดปทุมธานี พื้นที่ประมาณ ๒,๘๗๗ ไร่ เพื่อใช้เป็นที่รองรับน้ำในฤดูฝน และเก็บกักไว้เพื่อการเกษตรในฤดูแล้งอีกด้วย นอกจากนี้ ทรงสนพระทัยปัญหาน้ำเสียจากโรงพยาบาล ไม่ว่าโรงพยาบาลใด น้ำที่ปล่อยออกมาน้ำที่ใส่สีสีโสโครกและเต้มไปด้วยเชื้อโรคต่าง ๆ มากมาย จำเป็นเหลือเกินต้องดำเนินการทำให้น้ำสะอาดและปลอดภัยเพียงพอ ก่อนที่จะปล่อยไปตามแม่น้ำลำคลอง สู่ทะเล จึงทรงส่งเจ้าหน้าทีไปร่วมโครงการกับโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าฯ ทำการทดลองและทดสอบแก้ไขปัญหา โดยทางมูลนิธิชัยพัฒนาได้รับผิดชอบด้านงบประมาณ

และจัดสรรเจ้าหน้าที่จากหน่วยราชการต่างๆ เข้าไปร่วมด้วย (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๑, ๕๕)

ในปัจจุบัน สภาพความน่าเสียของน้ำบริเวณต่างๆ มีความรุนแรงมากขึ้น น้ำในคูคลองและแหล่งน้ำสาธารณะต่างๆ ส่งกลิ่นเหม็นรบกวนก่อผลเสียต่อสุขภาพอนามัย จึงจำเป็นต้องใช้เครื่องกลเติมอากาศ เพื่อเพิ่มปริมาณออกซิเจนหรืออากาศลงไปในน้ำ ช่วยนำบัดน้ำเสียอีกทางหนึ่ง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยเกี่ยวกับอุปกรณ์เติมอากาศหรือออกซิเจนให้แก่น้ำเสีย ได้พระราชทานรูปแบบประดิษฐ์ที่เรียนง่าย ประหยัด และเป็นต้นแบบให้หน่วยงานต่างๆ นำไปประดิษฐ์เพื่อใช้ในงานโดยทั่วไปได้ง่าย ทั้งนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บุนเดชชัยพัฒนาสนับสนุนงบประมาณเพื่อการศึกษาและวิจัยสิ่งประดิษฐ์ดังกล่าว และร่วมกับกรมชลประทานดำเนินการจัดสร้างเครื่องมือบำบัดน้ำเสีย เครื่องเติมอากาศ หรือที่รู้จักกันแพร่หลายว่า “กังหันน้ำชัยพัฒนา” อันเป็นที่นิยมและนำไปใช้งานเกือบทั่วประเทศในขณะนี้

โครงการพระราชดำริแสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีภูมิปัญญาสามารถย ปัจจุบันโครงการพระราชดำริมีมากถึง ๒,๐๐๐ โครงการ เฉพาะปี พ.ศ. ๒๕๓๗ มีโครงการใหม่ ๕๘ โครงการ ให้ประโยชน์แก่รายฎูรประมาณ ๕๐๐,๐๐๐ กว่าคน คิดเป็นพื้นที่ประมาณล้านกว่าไร่ และมีการปลูกป่าแทรกเข้าไปเกือบทุกโครงการ เพราะเรื่องป่าเรื่องต้นไม้เป็นเรื่องชีวิตของคน

ขณะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มโครงการพระราชดำริต่างๆ นั้น สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ กีทรงมีพระราชกรณียกิจสนับสนุนตามพระราชดำริ ทั้งในด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตรายฎูรเพื่อไม่ให้ตัดไม้ทำลายป่า และในด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ด้านน้ำลำธารรวมทั้งสัตว์ป่า

โครงการพระราชดำริของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าด้านน้ำลำธาร (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๑: ๕๕) ได้แก่

โครงการปารักน้ำ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชดำริให้จัดตั้งโครงการ เมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๕ ที่บ้านถ้ำตีว่า อำเภอส่องดาว จังหวัด

สกลนคร เพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่นเห็นความสำคัญในการช่วยกันปลูกป่าและดูแลรักษาป่าไม้ตามหลักการของพระองค์ที่ว่า “ให้ป้าอยู่กับคนได้ คนอยู่กับป่าได้โดยไม่มีการทำลาย”

ต่อมาโครงการป่ารักน้ำข้ายาออกไปยังท้องถิ่นอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ บริเวณหาดใหญ่องจังหวัดสกลนครและอุดรธานี

โครงการปลูกป่าเสริมป่าธรรมชาติตามพระราชดำริ เกิดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๒๗ ที่บริเวณอุทยานแห่งชาติกุพาน อันเป็นที่ตั้งของพระตำหนักกุพานราชานิเวศน์ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร โดยดำเนินการปลูกป่าเสริมป่าธรรมชาติในพื้นที่ที่เคยถูกลักลอบทำลายป่า หรือทำไร่เลื่อนลอย การปลูกจะคลุมกันไปโดยเดี่ยวนแบบธรรมชาติให้มากที่สุด ส่วนแรงงานปลูกป่าได้แก่ ประชาชนในพื้นที่นั้นเอง นอกจากนี้ยังมีการเพาะชำกล้าไม้ชนิดต่าง ๆ ที่เดิบโตได้ดีในท้องถิ่น ทั้งพันธุ์ไม้เศรษฐกิจ ไม้โตรเริ่ว ไม้บำรุงดิน และไม้ที่เป็นอาหารสัตว์ป่า โครงการนี้ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ ๘,๐๐๐ ไร่ ปลูกกล้าไม้ประมาณ ๘๐๐,๐๐๐ ต้น

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๑ โครงการขยายออกไปจัดตั้งเป็นแห่งที่ ๒ ที่บ้านแม่ต้า อำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปาง ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรตินิءองในวโรกาสที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับ จึงขยายพื้นที่ประมาณ ๓๒,๐๐๐ ไร่ สามารถปลูกป่าเสริมป่าธรรมชาติ ๕,๐๐๐,๐๐๐ ต้น

บริเวณพื้นที่ป่าทั้ง ๒ โครงการสมเด็จฯ ทรงปล่อยสัตว์ป่าหลายชนิดให้อยู่อาศัย ตามธรรมชาติตัวยังคงคือ

โครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ เริ่มเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕ ที่อำเภอ อมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าอมก๋อย เป็นโครงการพัฒนาคุณธรรมชีวิตชาวเขา ให้มีรายได้จากการพึ่งพาตนเอง การเลี้ยงสัตว์ และจากระบบทหารณ์ของหมู่บ้าน ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อบรรเทาภัยการตัดไม้ทำลายป่า การทำไร่เลื่อนลอย และการล่าสัตว์ป่า

สวนป่าสิริกิติ์ เป็นโครงการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในวโรกาสเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ มีเนื้อที่ครอบคลุม ๓ พื้นที่ ได้แก่ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าโultonงชาช้าง พื้นที่เขตอุทยาน

แห่งชาติทะเบียน และพื้นที่เขตป่าสงวนวังพาเทือกเขาแก้ว ซึ่งอยู่ในจังหวัดสangkhla และจังหวัดสตูล

หลักการเพื่อเสริมสร้างจิตสำนึกรักและปลูกฝังให้รายภูมิเกิดความรักในป่าไม้และสัตว์ป่า โครงการดำเนินการจัดสร้างแหล่งน้ำ พื้นฟูธรรมชาติ และจัดสร้างสวนพฤกษาศาสตร์ พร้อมกับขยายผลโครงการไปสู่จัดตั้ง “หมู่บ้านรักษานatureป่า” โดยรายภูมิในพื้นที่รอบนอกสวนป่า

นอกจากโครงการปลูกป่า และอนุรักษ์ป่าต้นนำล้ำรากแล้ว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ยังทรงเริ่มโครงการนำสัตว์ป่าที่ได้รับการฟื้นฟูสภาพกลับคืนสู่ป่า โครงการเหล่านี้อยู่ในบริเวณพื้นที่เขตรักษานatureพันธุ์สัตว์ป่าหลายแห่งในทุกภูมิภาค อาทิ

อีกทั้ง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ก็ทรงเจริญรอยตามเบื้องพระบุคลบาท ทรงพระราชนิรันดร์ โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณเขาชะโงก จังหวัดนครนายก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๓ โครงการนี้ครอบคลุมพื้นที่บริเวณโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าฯ จำนวน ๒๑,๐๐๐ ไร่ กับพื้นที่บริเวณศูนย์พัฒนาการเกษตรเบ็ดเสร็จ อีกจำนวน ๒,๑๕๗ ไร่ แบ่งกิจกรรมออกเป็น ๒ โครงการ ได้แก่

๑. โครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่ออนุรักษ์ดินและน้ำ ป้องกันการชะล้างและทลายของหน้าดิน ปรับปรุงดินให้มีสมรรถนะเพียงพอสำหรับการจัดกิจกรรมปลูกป่าเสริมธรรมชาติในระยะต่อไป และได้จัดสร้างสวนพฤกษชาติภายในโครงการ

๒. โครงการสนับสนุนอาชีพทางการเกษตรและอาชีพอื่น ๆ ให้แก่รายภูมิและนักเรียนในโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าฯ

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณ์วัลลัภกษณ์ องค์ประธานสถาบันสหวิทยุพารณ์ มีพระราชดำริตั้ง โครงการอนุรักษ์และบริหารทรัพยากรธรรมชาติอย่างครบวงจร พื้นฟูสภาพแวดล้อม และพัฒนาคุณภาพชีวิตของหมู่บ้านในจังหวัดตามแนวทาง yenki ไทย-กัมพูชา พื้นที่โครงการ ๓: จังหวัดสุรินทร์ ระยะเวลาดำเนินโครงการ ๘ ปี พื้นที่แรกเริ่มโครงการได้แก่ เขตป่าสงวนแห่งชาติ อําเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด

โครงการอันเนื่องมาจากการพระราชดำริดังໄດ້กล่าวมา เป็นเพียงแบบอย่างส่วนหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดประทีปแห่งการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ

สิ่งแวดล้อมขึ้นในแผ่นดิน กระทั้งโครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติ ทูลเกล้าฯ ถวายหรือยุทธงเกียรติบัตรด้านสิ่งแวดล้อม The UNEP Gold Medal of Distinction แด่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ (พระครุวินัยธรประจักษ์ จกุชณุโภ, ๒๕๔๕: ๒๖๑-๒๗๓) ซึ่งอนันต์ สมุทรณิช ได้สรุปลักษณะของยุทธศาสตร์ทางเลือกตามพระราชดำริไว้อย่าง น่าสนใจว่า

ทฤษฎีใหม่เป็นแนวพระราชดำริที่มีความยิ่งใหญ่ทางความคิด ๕ ประการ คือ

๑. เป็นแนวคิดที่ก้าวพ้นเพดานความคิดแบบตะวันตก ซึ่งมีอิทธิพลต่อทฤษฎีและ วิธีการปฏิบัติทางพัฒนา คือ ความคิดแบบตะวันตกมีลักษณะเป็นเอกนิยม (unitary, singularity, uniformity) และ ทวินิยม (duality, binary, either-or, polarity) แต่ พระราชดำริทฤษฎีใหม่มีลักษณะเป็นพหุนิยม (plurality, multiplicity, multiple)

๒. เป็นแนวคิดที่ก้าวพ้นเพดานความคิดแบบวิภาษาชีวิช (Dialectical) ซึ่งถือว่ามี thesis-antithesis-synthesis โดยชาตุหรือส่วนที่มีคุณภาพเหนือกว่า มีพลังกว่า เมื่อแข่งกับ ชาตุหรือสิ่งที่ด้วยกว่า ก็จะมีผลปรับเปลี่ยนให้ชาตุหรือส่วนเดิมแปรผันในเชิงคุณภาพไป เป็นชาตุหรือส่วนที่มีลักษณะใหม่

ทฤษฎีใหม่ต่างจากแนวคิดดังกล่าวตรงที่ว่าการอยู่ร่วมกันของสิ่งที่แตกต่างกัน เช่น เกษตรแบบพึ่งตนเอง ดำรงอยู่ร่วมกับการผลิตทางการเกษตรอุตสาหกรรม หรือ อุตสาหกรรม ได้ โดยไม่จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงจากลักษณะเกษตรพอเพียงไปเป็น การผลิตรุปแบบอื่น

๓. เป็นแนวคิดที่ปฏิบัติได้ ทำให้เห็นจริงได้ จึงเป็นทฤษฎีที่ผนึกพسانเป็นเนื้อ เดียวกับการปฏิบัติ มิใช่เป็นเพียงทฤษฎีล้อ ๆ ปฏิบัติไม่ได้

๔. เป็นทฤษฎีที่มีความง่ายไม่ซับซ้อน เข้าใจง่ายจึงมีพลังสูง คนทั่วไปทุกระดับ สามารถเข้าใจ เข้าถึง และนำไปทำให้ผลจริงได้

๕. เป็นทฤษฎีที่นำประสบการณ์ของไทย และลักษณะทางสภาพแวดล้อม ลมฟ้า อากาศ การเปลี่ยนแปลงทางฤดูกาล วิถีชีวิต ฐานะทางเศรษฐกิจ สถานการณ์เฉพาะหน้า และอนาคต ตลอดจนลักษณะเด่นของชีวิตความเป็นอยู่ และการผลิตของไทย ซึ่งเป็น ประเทศผลิตธัญญาหาร และมีส่วนเกินทางการผลิตธัญญาหารรวมกันเป็นทฤษฎีใหม่

๖. เป็นแนวคิดที่สมสมัย และได้จังหวะเหมาะสมในการเตือนให้ผู้มีบทบาททางการขัดทำ และดำเนินการทางนโยบายและแผนการพัฒนาฯ และมีสติและความระมัดระวังในการกำหนดนโยบายและแผนการพัฒนาประเทศ

๗. เป็นแนวคิดที่แฝงไว้ซึ่งปรัชญาในการดำรงชีพและดำรงชาติด้วย มิใช่เป็นแต่เพียงทฤษฎีทางเศรษฐกิจหรือทฤษฎีด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ หากเป็นแบบองค์รวม (holistic theory) เพราะมีหลายมิติทั้งด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และปรัชญาการดำรงชีวิต อีกทั้งยังมีทางการส่งเสริมจริยธรรม(ethics) แห่งความพอและความพอเพียงอีกด้วย (enough และ subsistence)

๘. เป็นแนวคิดที่มีพลังในการกระตุนให้ผู้ยากไร้เมพัลัง เข้าใจถึงความเป็นจริง ไม่มีปมด้อยหรือห้อแท้ห้อถอยในโ斫ชะตา เพราะผู้ปฏิบัติสามารถมีความสุขได้ตามอัตภาพ และเข้าใจหลักของสันโดษไม่ถูกมองหรือหับคนว่าเป็นผู้ด้อยพัฒนา หรือมีปัญหาเป็นขากหมายของการพัฒนา

๙. เป็นแนวคิดที่ปลด朵จากการเมือง ผลประโยชน์และอุดมการณ์ จึงเป็นทฤษฎีใหม่ที่มีความเป็นสากล สามารถนำไปใช้ได้โดยปราศจากข้อห้องใจด้านการเมือง ย่อมเป็นผลดีต่อประเทศที่มีปัญหาคล้ายกับประเทศไทยทั้งในเอเชีย ละตินอเมริกา แอฟริกา หรือแม้แต่ในโลกตะวันตก

นายแพทย์ประเวศ วงศ์ เสน่ห์ งามริก และรังสรรค์ ชนะพรพันธุ์ ต่างก็สนับสนุนทางยุทธศาสตร์ทางเลือกทั้งสิ้น โดยเฉพาะรังสรรค์ ชนะพรพันธุ์ ซึ่งให้เห็นว่า ยุทธศาสตร์กระแสหลักที่เรียกว่า “ยุทธศาสตร์โลกลุนวัฒนพัฒนา” ในอดีตที่ປะทะกับ “ยุทธศาสตร์ชุมชนห้องถูนพัฒนา” น่าจะนำไปสู่ “ยุทธศาสตร์ทางเลือก” คือยอมรับยุทธศาสตร์ทั้งสองคี่ยงคู่กันไป เพื่อให้เกิดทางเลือกสำหรับห้องภาครัฐกิจเอกชนและภาคประชาชนตามหลัก “ทางใคร ใครเลือก” พร้อมกัน ได้เสนอยุทธวิธีซึ่งสอดคล้องกับแนวพระราชดำริและโครงสร้าง เพื่อการนี้ เสน่ห์ งามริก เสนอว่า “จะต้องมีการปรับเปลี่ยน กระบวนการทัศน์และจิตสำนึกกันอย่างหนาแน่นญี่และจริงจัง นั่นก็คือ ปรับเปลี่ยนจากกระแสความคิดเจริญรอยตามแนวทางการพัฒนาที่มุ่งแต่ยึดถือและพึ่งพาภายนอกเป็นใหญ่ก่อความแบ่งแยกแบ่งภาคและแบลกแยกภายในสังคมจนกลายเป็นปฏิปักษ์ต่อกันระหว่างอุตสาหกรรมกับเกษตรกรรม เมืองกับชนบท ซึ่งไม่มีความจำเป็นอันใดเลย ให้

ปรับเปลี่ยนมาสู่ความรู้ความเข้าใจถึงฐานะความเป็นจริงของสังคมวัฒนธรรมไทย ซึ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงถึงระดับภูมิภาค อย่างน้อยก็ในขอบข่ายอุตสาหกรรมที่ “

ในทางปฏิบัติในภาวะความไม่สงบที่เป็นอยู่ จุดเริ่มต้นของการพัฒนา

“เศรษฐกิจพอเพียง” ก็คือ การพื้นฟูฐานะทางเศรษฐกิจชุมชนท้องถิ่น ในแนว “เศรษฐกิจพอเพียง” ให้ความหมายเป็นทั้งหลักการและกระบวนการทางสังคม ว่ากันตั้งแต่ขั้นพื้นฐาน และขยายเครือข่ายเกษตรกรรมที่เป็นการพัฒนาขีดความสามารถในการผลิตและบริโภคอย่างพออยู่พอกินขึ้นไปถึงขั้นแปรรูปอุดสาหกรรมครัวเรือน สร้างอาชีพและทักษะวิชาการที่หลากหลาย เกิดตลาดซื้อขาย สะสมทุน ฯลฯ และบนพื้นฐานเครือข่ายเศรษฐกิจชุมชนนี้เองที่เศรษฐกิจชาติจะพัฒนาขึ้นมาอย่างมั่นคง ทั้งในด้านกำลังทุนและตลาดภายในประเทศ รวมทั้งเทคโนโลยีซึ่งจะค่อยๆ พัฒนาขึ้นมาจากฐานทรัพยากรและภูมิปัญญาที่มีอยู่ภายในชาติและทั้งที่จะพึ่งคัดสรรเรียนรู้จากโลกภายนอกในแนว

“เศรษฐกิจพอเพียง” ซึ่งมีความหมายเป็นเด้มีอนภูมิคุุ่มกันให้กับ “โลกน้ำตก” หรือความจำเป็นที่สังคมไทยต้องคล้อยตามกระแสโลกได้เป็นไปในแนวทางที่เอื้ออำนวยต่อความเป็นอิสระเสรี ความมั่นคง และประโยชน์สุขของประชาชนส่วนใหญ่ (เสน่ห์ งามริก, ๒๕๔๑ อ้างถึงใน พระครุวินัยธรประจักษ์ จกธน. โน, ๒๕๔๕: ๒๕๒-๒๕๖)

พระเจ้าอยู่หัวทรงนำชาติเข้าสู่ยุคการใช้สติปัญญาเกิดพระเกียรติทรงเป็น “ภูมิปัญญา แผ่นดิน”

คุณปการเอนกอนันต์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ แห่งบรมราชจักรีวงศ์ มาจากพระราชภณฑ์ที่ตั้งมั่นอยู่บนความเอื้ออาทรต่อพสกนิกร อันยากจะหา กษัตริย์ชาติใดได้พระทัยในงานพัฒนาเพื่อประชาชนภูรือย่างแข็งขันเสมอเมื่อหนึ่ง โดยเฉพาะในช่วงเกิดภัยบั้นปลายร้ายแรงบนแผ่นดิน พระองค์ทรงแห่พระบารมีปกเกล้า กระหม่อม เสด็จออกมาร่วมทุกช่วงสุขเคียงข้างประชาชน และในยามปกติที่ทรงมีพระ วิสัยทัศน์ก้าวไกลในงานพัฒนา ซึ่งถ้าประเมินพระราชดำริที่ทรงเสนอเป็นแนวทาง พัฒนาและแก้ไขปัญหาทั้งปวง จะพบว่ามีปริมาณมาก ล้วนมาจากพระอัจฉริยภาพที่อุดม ด้วยภูมิปัญญาอ่อนด้าน

บรรดาโครงการอันเนื่องจากพระราชดำรินี้ สะท้อนให้เห็นพระมหากรุณาธิคุณ ที่ทรงทุ่มเทพระปีชนยาน เพื่อประโยชน์สุขของพสกนิกรอย่างแท้จริง ทึ่งเป็น องค์ภูมิปัญญาที่หลากหลาย โยงระหว่างการพัฒนาด้านต่าง ๆ เข้าด้วยกันเป็นระบบ กระหึ่งประชาชนยกย่อง โครงการพระราชดำริไว้สูง และเกิดทุนพระองค์ไว้ในฐานะทรง เป็น “ภูมิปัญญาของแผ่นดิน” อันควรแก่การสืบทอดและรักษาไว้เป็นมรดกทางปัญญา ของชาติสืบไป

องค์ความรู้หรือภูมิปัญญาในด้านการพัฒนาสังคมของพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็น “ภูมิปัญญาของแผ่นดิน” ที่กล่าวมานี้ยังไม่มีการศึกษายับนักวิชาชีวะและอีกด้วย ทั้ง ประมวลถึงคุณปการอันใหญ่หลวงที่บังเกิดต่อประชาชน ความเจริญก้าวหน้าของ ประเทศ เวดดวงวิชาการ และสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่อยู่บนพื้นฐานความเป็นไทย

หากรัฐบาลไดตรัตน์ถึงความสำคัญยิ่งใหญ่ในองค์ภูมิปัญญาพระเจ้าอยู่หัวและ ภูมิปัญญาไทยทั้งปวง ควรแก่การศึกษาค้นหาและรวบรวมเอาไว้เป็น “ภูมิปัญญาของ ชาติ” ก็ควรให้มีการจัดตั้ง “สถาบันภูมิปัญญา” ขึ้นเป็นองค์กรที่ทำหน้าที่บริหารจัดการ สืบทอด ศึกษา และอนุรักษ์ พร้อมกับเชิดชูบุคลผู้ทรงภูมิปัญญาไว้เป็นแบบอย่างอันดีงาม และรักษาทรัพยากรทางปัญญาอันหาค่ามิได้ แก่อนุชนรุ่นหลังจะได้พัฒนาสืบทอดต่อไป

ที่มาและเหตุปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการก่อตั้ง “สถาบันภูมิปัญญาไทย”

การจัดตั้ง “สถาบันภูมิปัญญา” ของไทย ด้านมองในด้านการพัฒนาประเทศบนฐาน สภาพแวดล้อมธรรมชาติ ประเพณี วัฒนธรรม และองค์ความรู้ของสังคมไทยนี้ ฐาน ดังกล่าวคือสิ่งจำเป็นที่จะต้องนำมาประยุกต์ใช้กับวิทยาการ เทคโนโลยีสมัยใหม่ หรือ ารยธรรมตะวันตก เพื่อศักดิ์ศรีความเป็นตัวเอง มีเอกลักษณ์ และแสดงถึงสติปัญญาของ ชาติ ดังนั้นวิสัยทัศน์ที่เห็นการณ์โลกในการพัฒนาจึงต้องมีแหล่งความรู้ของภูมิปัญญา ไทย เอาไว้เป็นฐานสำคัญอันอุดมสมบูรณ์

ในช่วงทศวรรษนี้ กระแสการตื่นตัวเรื่องภูมิปัญญาไทยได้ก่อตัวขึ้นมา แล้ว นำไปสู่การแลกเปลี่ยนทางวิชาการและการพัฒนาทางสังคม กระหึ่งประชาชน ภาคเอกชนและหน่วยงานรัฐต่างหันมาสนใจมากขึ้น จนอาจกล่าวว่าเป็นปัจจัยหรือ กระแสความคิดหนึ่งที่เหมาะสมกับการก่อการก่อแนวคิดของ “สถาบันภูมิปัญญาไทย” ดังนี้

๑. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นองค์ภูมิปัญญาของแผ่นดินในการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาของพระองค์เข้ากับเทคโนโลยีสมัยใหม่ ในบางโครงการทรงศึกษาและใช้ภูมิปัญญาเดิมในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมธรรมชาติและพัฒนาสังคม

๒. ความโดดเด่นของแพทย์แผนไทยที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูงและเป็นสมุนไพรที่ทรงคุณค่าในการรักษาโรคตามมา จนต่างชาตินำไปใช้บ้างชนิดไปแยกสกัดเป็นตัวยาที่ให้สรรพคุณสูงและรักษาได้ทั่วไป พร้อมกับจดทะเบียนลิขสิทธิ์ เป็นของตน ก่อให้เกิดปัญหาอื้อฉาว จนหลายฝ่ายผลักดันให้ร่วมกันร่าง “พระราชบัญญัติคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนโบราณ” ขึ้น

๓. ในการพัฒนาเศรษฐกิจตามอัตราก้าวกระโดด ก่อให้เกิดปัญหาระบบนิเวศเสื่อมโทรม ทั้งการส่งเสริมเกษตรกรให้ปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดเดียวหรือไม่กี่ชนิด ก่อให้เกิดปัญหาหนี้สิน ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม มีการบุกรุกทำลายป่าอย่างต่อเนื่อง ท่ามกลางปัญหาที่เกิดขึ้น ภูมิปัญญาไทยที่เป็นหลักคิดเรื่องงานเกษตร การเกษตรแบบผสมผสาน หรือเกษตรทางเลือก ที่นำมาใช้เป็นแนวทางแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจได้ระดับหนึ่ง ช่วยให้เกษตรกรพึงพอใจได้

๔. ผู้นำชุมชนทั้งในเมืองและชนบท (ส่วนใหญ่เป็นชุมชนชนบท) นำเอาภูมิปัญญาเดิม และประเพณีวัฒนธรรมชุมชนไทยมาใช้ในการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ชนาการหมู่บ้านต่าง ๆ โดยปรับให้เข้ากับยุคสมัยเงินทุน สามารถสร้างความมั่นคงให้แก่ชุมชน ได้อย่างหลากหลายความคิด ในรูปแบบต่าง ๆ มากมาย กระทั่งได้รับการยอมรับจากนักวิชาการและหน่วยงานราชการว่าภูมิปัญญาดังกล่าวเป็นทางรอดหรือแนวทางการพัฒนาประเทศที่หลากหลาย

๕. ในยุคโลกริเริ่มแคน การท่องเที่ยวเป็นแหล่งท่องเที่ยวของรายได้สำคัญของชาติต่าง ๆ ในโลก โดยเฉพาะประเทศไทยที่มีความหลากหลายทางศิลปวัฒนธรรมสถาปัตยกรรม วิถีชีวิต แหล่งท่องเที่ยวตามธรรมชาติสูงเท่าไรก็ได้จัดให้เปรียบประเทศที่ดียกว่าเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ประเทศไทยจึงเป็นดินแดนที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้ามายังติดระดับนำของโลก การพัฒนาอุตสาหกรรม รวมทั้งการอนุรักษ์ และประยุกต์ภูมิปัญญาที่หลากหลายในทุกด้านของสังคมไทย หรือมรดกอันล้ำค่าของบรรพบุรุษ จัดส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวของไทยให้โดดเด่น แตกต่างจากประเทศอื่น

๖. สังคมไทยในปัจจุบัน มีองค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานราชการ กระทรวงต่างๆ จำนวนมาก สนับสนุนศึกษาเก็บรวบรวมเรื่องภูมิปัญญาไทย บรรดาหน่วยงานเหล่านี้ จะเป็นแหล่งที่มาของข้อมูล เป็นตัวกลางเชื่อมโยงกับผู้ทรงภูมิปัญญา และเป็นหน่วยงานการรวบรวมข้อมูลให้กับ “สภากูมิปัญญาไทย” หากมีการบริหารจัดการที่ดี และประสานร่วมงานกัน

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หน่วยงานข้อมูลความรู้ที่สำคัญของสภากูมิปัญญานี้ สามารถรวบรวมและสร้างขึ้นได้จากหน่วยงานในกระทรวงศึกษาธิการ ได้แก่ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กรมศิลปากร (แหล่งภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรม) กรมวิชาการ (การปรับหลักสูตรการเรียนการสอนห้องถัง) สถาการศึกษาแห่งชาติ (การศึกษาวิจัยชุมชนหรือห้องถัง) มหาวิทยาลัย สถาบันราชภัฏและโรงเรียน (ผลงานการศึกษาวิจัยและบุคลากรที่ใกล้ชิดชุมชน) รวมทั้งเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน (ใกล้ชิดและเก็บรวบรวมความรู้ของผู้ทรงปัญญาในชุมชน) ฯลฯ การบริหารจัดการและสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานด้านภูมิปัญญาดังกล่าว คือที่มาอันอุดมขององค์ความรู้ที่หลากหลายของภูมิปัญญาไทย

๗. สถานการณ์เร่งด่วน อันเนื่องจากสถาบันการศึกษา มูลนิธิบริษัทเอกชน หน่วยงานวิจัยต่างชาติ เช่น ญี่ปุ่น อเมริกา และบางประเทศในยุโรปสนใจรวบรวมความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาไทยในระดับจัดตั้งเป็นห้องไทยศึกษาหรือห้องสมุด มีการกว้านซื้อหนังสือเก่า หนังสือหายากนานาในญี่ปุ่น สมุดไทยและส่งคนเข้ามาเก็บภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทย สะท้อนให้เห็นคุณค่าความหลากหลายของภูมิปัญญาไทยอย่างเด่นชัด ควรที่คนไทยพึงสำนึกระหว่างแผนมรดกทางปัญญาของบรรพบุรุษ

วัตถุประสงค์ของการจัดตั้งสภากูมิปัญญาไทย

โครงการวิจัยเพื่อจัดทำนโยบายส่งเสริมภูมิปัญญาไทย สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (สศช.) กระทรวงศึกษาธิการ ดำเนินการศึกษาและประชุมเชิงปฏิบัติการสังเคราะห์เพื่อหาแนวทางพัฒนาร่วมและอนุรักษ์สืบทอดภูมิปัญญาไทย กระทิ้งได้ข้อสรุปสำคัญว่า ควรจัดตั้งสภากูมิปัญญาไทยเป็นแกนกลางความสำเร็จในการสร้างสรรค์ภูมิปัญญาของชาติ โดยมีวัตถุประสงค์

๑. จัดตั้ง “สถาบันวิจัยภาษาไทย” ขึ้น เพื่อสำนักถึงพระมหากษัตริย์คุณฯ ในฐานะที่ทรงเป็น “องค์ภูมิปัญญาของแผ่นดิน” ทรงทุ่มเทพระปรีชาญาณทั้งปวง เพื่อพัฒนาสังคมไทย หาแนวทางนำบัตรุกข์ของพสกนิกรอยู่ตลอดเวลา

๒. เพื่อสร้างสถาบันที่เป็นศูนย์รวมของผู้ทรงปัญญาทรงคุณวุฒิจากสาขาอาชีพ และวิชาการต่าง ๆ ทั่วประเทศ มีลักษณะเป็นองค์กรระดับชาติ

๓. เพื่อระดมสติปัญญาและความสามารถของผู้ทรงภูมิปัญญาทั้งปวงมาบริหารจัดการให้เกิด ศูนย์รวมภูมิปัญญาที่หลากหลายของชาติ” วางแผนทางการใช้ภูมิปัญญาไทยในการพัฒนา ความรู้ ศิลปวัฒนธรรม โดยประสานกับสถาบัน หน่วยงาน หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน และประยุกต์หรือผลักดันให้เป็น “ปฏิบัติการทางสังคม” อ่ายองเนาะสมกับสภาพความเป็นจริง เพื่อการสืบทอดและพัฒนาต่อไป

๔. พسانภูมิปัญญาไทยเข้ากับสากล ประยุกต์ใช้ในการศึกษา เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคม

๕. เพื่อเชิดชูยกย่องคุณธรรมและความสามารถผู้ทรงภูมิปัญญา ให้เป็นแบบอย่าง อันดีแก่บุคคลอื่น ทั้งส่งเสริมความรู้ความสามารถของผู้ทรงภูมิปัญญาในการสร้างประโยชน์แก่สังคม ให้มีผลงานปรากฏต่อสาธารณะทุนทราบเท่าที่ยังทำได้

๖. เพื่อขยายปริมาณและคุณภาพของผู้ทรงภูมิปัญญา สร้างเครือข่ายภูมิปัญญาไทยในระดับห้องถัน ภูมิภาค และระดับชาติ ส่งเสริมให้มีเวทีแลกเปลี่ยนภูมิปัญญาในทุกระดับ ขยายผลและเผยแพร่ไปสู่ประชาชน และพัฒนาการศึกษาตลอดชีวิตให้เกิดขึ้น ในสังคมไทย

๗. เพื่อสร้างระบบความรู้ ข้อมูล ข่าวสาร การจัดกิจกรรม การศึกษา วิจัย หรือสังเคราะห์เพื่อใช้ประโยชน์ในการพัฒนาภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่องมีหลักฐานจากการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ภาพถ่าย เทปเสียง วีดีทัศน์ หรือระบบการสื่อสารเก็บข้อมูล ที่ทันสมัยอื่น ๆ

นโยบายการจัดตั้งสถาบันภูมิปัญญาไทย

เพื่อให้การปฏิบัติงานบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว โครงการวิจัยเพื่อจัดทำนโยบายส่งเสริมภูมิปัญญาไทย สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ได้คิดเสนอ แนวนโยบายการพัฒนาและฟื้นฟูภูมิปัญญาไทยช่วงแรก ดังต่อไปนี้

๑. ดำเนินการจัดตั้ง “สถาบันภูมิปัญญาไทย” เป็นองค์กรอิสระระดับชาติ เป็นศูนย์รวมผู้ทรงภูมิปัญญาในทุกสาขา เพื่อทำหน้าที่วางแผนนโยบายทิศทาง การบริหารและจัดการด้านภูมิปัญญาไทย โดยรัฐบาลให้การสนับสนุนด้านงบประมาณการดำเนินงาน

๒. จัดตั้ง “สถาบันศึกษาและพัฒนาภูมิปัญญาไทย” เป็นองค์กรปฏิบัติงานตามนโยบาย แผนงาน ภาระหน้าที่ และทิศทางที่วางไว้ รวมทั้งทำหน้าที่เป็นกองเลขานุการให้แก่สถาบันภูมิปัญญาไทย

๓. จัดตั้งกองทุนส่งเสริมภูมิปัญญาไทยขึ้น โดยการสนับสนุนงบประมาณจากรัฐบาล เพื่อนำผลประโยชน์ไปใช้ในการพัฒนา บริหารและจัดการให้มีการดำเนินการตามวัตถุประสงค์ของสถาบันภูมิปัญญาไทย

๔. จัดตั้ง “ศูนย์ภูมิปัญญาท่องถิ่น” ขึ้นในแหล่งที่มีผู้ทรงภูมิปัญญาเพื่อดำเนินกิจกรรมทางปัญญาขยายสมาชิกเผยแพร่องค์ความรู้เป็นสถานศึกษากองระบบโรงเรียนแก่เยาวชนและชุมชน

มาตรการ

เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งสถาบันภูมิปัญญาไทย จึงต้องมีมาตรการในการปฏิบัติงานอย่างเป็นระบบ มีประสิทธิภาพ และแสวงหาความร่วมมือจากทุกฝ่ายดังนี้

๑. บริหารจัดการให้มีการศึกษาค้นคว้า วิจัย และรวบรวม “ภูมิปัญญาของแผ่นดิน” เพื่อเกิดทุนพระปริชาณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระราชนครองบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์

๒. บริหารจัดการให้มีการศึกษาค้นคว้า วิจัย และรวบรวม “ภูมิปัญญาไทย” ตั้งแต่ในอดีตกระทั่งถึงปัจจุบัน ไว้เป็นมรดกของแผ่นดิน

๓. ดำเนินการค้นหาร่วมรวมประวัติและผลงานของผู้ทรงภูมิปัญญานำมานำขึ้น ทะเบียนเทียบระดับกับตำแหน่งราชการ เชิดชูยกย่องต่อสาธารณะ ส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้ทรงปัญญามีโอกาสสร้างสรรค์ผลงาน และให้หลักประกันสวัสดิการชีวิต

๔. บริหารจัดการให้เกิดเครือข่ายผู้ทรงภูมิปัญญาในระดับท้องถิ่น ภูมิภาค ระดับชาติ และเครือข่ายผู้ทรงภูมิปัญญาในสาขาต่าง ๆ เช่น สาขาวิชาเกษตรกรรม อุตสาหกรรม หัตถกรรม ศิลปกรรมและการแสดง การแพทย์แผนไทย การพัฒนาชุมชน ภาษาและวรรณกรรม การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านศาสนา ประเพณี พิธีกรรมและความเชื่อหรือตามศาสตร์ต่าง ๆ

๕. จัดให้มีเวทีการแลกเปลี่ยนความรู้ ข้อมูล ประสบการณ์ และทัศนะของผู้ทรงภูมิปัญญา ทั้งในระดับท้องถิ่น ภูมิภาค และระดับชาติ เพื่อพัฒนาระดับภูมิปัญญาไทย สร้างองค์ความรู้ และร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาหรือประเมินความคิดเห็นในส่วนที่ตนเกี่ยวข้องอยู่เสมอ

๖. ดำเนินการประกาศเกียรติคุณ เชิดชูความรู้ความสามารถ และคุณธรรมของผู้ทรงภูมิปัญญา ด้วยการยกย่องให้เป็น “ปัญญาจารย์” ได้แก่ ระดับผู้มีภูมิปัญญาสร้างสรรค์งานเป็นผลสำเร็จ สามารถสังเคราะห์องค์ความรู้หรือพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ จนเป็นที่ยอมรับทั่วไป และระดับ “เมฆาจารย์” ได้แก่ ผู้มีผลงานด้านภูมิปัญญาลึกซึ้ง เชี่ยวชาญเฉพาะด้านเป็นพิเศษ หรือเป็นประณีต ซึ่งได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในระดับชาติหรือระดับนานาชาติ แม้แต่ผู้ทรงภูมิปัญญาที่ถึงแก่กรรมแล้ว ก็สามารถนำมายกย่องเป็น “เมฆาจารย์” ได้

๗. สนับสนุนส่งเสริมให้ผู้ทรงภูมิปัญญา มีฐานะหน้าที่เป็นครู อาจารย์ของชุมชน ท้องถิ่น หรือสังคม ตามความรู้ความสามารถและระดับภูมิปัญญา โดยเฉพาะผู้ทรงภูมิปัญญาในท้องถิ่น ได ความมีส่วนร่วมในการกำหนดหลักสูตรการเรียนการสอน ริเริ่มท้องถิ่น ให้แก่โรงเรียนหรือสถาบันในเขตนั้นด้วย

๘. สำรวจความร่วมมือกับหน่วยงานราชการ องค์กรเอกชน องค์กรธุรกิจ และองค์กรประชาชนในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อสำรวจ ศึกษา และพัฒนาให้ได้มาตรฐาน ภูมิปัญญา และผู้ทรงภูมิปัญญา โดยเร่งด่วน เพื่อสร้างสมความรู้ทำทบทวนเบียนประวัติและเผยแพร่สู่สาธารณะ

๕. จัดตั้งผู้ทรงภูมิปัญญาเป็นคณะกรรมการหรือคณะกรรมการรับผิดชอบในการสังเคราะห์หรือศึกษาภูมิปัญญาแต่ละสาขา เพื่อพัฒนาหรือหาแนวทางนำไปสู่การปฏิบัติที่เป็นจริงทางสังคม หรือสร้างองค์ความรู้ใหม่

๖. จะบริหารจัดการให้เกิด “คลังความรู้ภูมิปัญญาไทย” ในรูปหอสมุดภูมิปัญญาไทยจากหนังสือเอกสารเก่าและใหม่ ห้องสมุดภาพ วีดีโอ เทปบันทึกเสียง และการบันทึกข้อมูลด้วยระบบเครือข่ายคอมพิวเตอร์ แล้วขยายออกไปสู่ระดับภาค และจังหวัด

๗. ประสานความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เสนอให้รัฐบาลหรือรัฐสภาปรับปรุงแก้ไขพระราชบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครอง “ภูมิปัญญาไทยที่ถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ” ไม่ว่าจะเป็นลายลักษณ์อักษร หรือเป็นผลิตภัณฑ์ในรูปแบบใด ๆ จัดเป็น “มรดกแห่งภูมิปัญญาของแผ่นดิน” เพื่อป้องกันนิให้บุคคลใด หรือต่างชาติ นำเอาไว้ตุลตามรู้หรือเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญานั้นไปสังเคราะห์เป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ แต่สรรพคุณการใช้ประโยชน์เป็นดังเช่นที่ระบุไว้ในภูมิปัญญาไทย โดยการจดทะเบียนสิทธินักประดิษฐ์เป็นของตนฝ่ายเดียว

๘. จะดำเนินการผลิตสื่อ หรือประสานงานกับสื่อมวลชนทุกประเภท เพื่อเผยแพร่ภูมิปัญญาไทย และยกย่องผู้ทรงภูมิปัญญา

ส่วนประกอบและหลักการจัดองค์กร: ฐานแห่งความสำเร็จของสถาบันภูมิปัญญาไทย

การจัดตั้งองค์กรใด ๆ จะต้องรู้สักย�认识พิเศษของกิจกรรมที่เป็นแก่นแท้และเป็นรากฐานกำหนดความสำเร็จ

ภูมิปัญญาไทยนี้ลักษณะกิจกรรมแบบพหุภาคี ไม่ใช่เรื่องเดียวโดยเดียว แก่นแท้คือความหลากหลายของภูมิปัญญางานไทยมากมายตามสาขาอาชีพ สาขาวิชาการ ซึ่งไม่อาจอาศัยความรู้ความสามารถเฉพาะด้านของบุคคลหรือองค์บุคคลไปบริหารจัดการได้อ่าย่างรับด้าน และประสบความสำเร็จ

เหตุปัจจัยดังกล่าว ทำให้การจัดตั้งองค์กรด้านภูมิปัญญาไทย จำเป็นต้องอาศัยหลักการจัดตั้งองค์กรที่มีลักษณะหลากหลายในการระดมความคิดและการมีส่วนร่วม

ของผู้ทรงภูมิปัญญาสาขาต่างๆ มาเป็นฐานเพื่อดำเนินงานได้อย่างรอบด้าน หลักการ
จัดตั้งองค์กรในรูปแบบสภาก็จึงเหมาะสมที่สุด

“สภากูมิปัญญาไทย” เป็นองค์กรอิสระ ภายใต้การสนับสนุนงบประมาณ
แผ่นดิน ประกอบด้วยสมาชิกจากผู้ทรงภูมิปัญญาในหลายสาขา ผู้มีผลงานปรากฏเป็นที่
รับรู้ของบุคคลในสาขานั้น ๆ หรือเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางทางสังคม โดยไม่
คำนึงถึงระดับการศึกษาใด ๆ หากเน้นคุณสมบัติที่ความรู้ความสามารถ ผลงาน และ
คุณธรรม

ที่มาของสมาชิกภาพ ในช่วงแรกของการก่อตั้ง น่าจะให้หน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง
กับการร่างนโยบายจัดตั้งสภานี้ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางภูมิปัญญา
ได้แก่ สำนักงานคณะกรรมการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรม
แห่งชาติ ร่วมกันเสนอและแต่งตั้ง “คณะกรรมการเลือกสรรสมาชิกสภากูมิปัญญาไทย”
เพื่อทำหน้าที่เลือกสมาชิกจากบรรดาผู้ทรงปัญญาที่มีผลงานปรากฏ และเป็นที่ยอมรับ
อย่างกว้างขวาง สมาชิกสภากูมิปัญญาไทย (สามัญ) ดำรงอยู่ในตำแหน่งสามัญละ ๒ ปี
และติดต่อกันไม่เกิน ๒ สามัญ จำนวน ๑๒๐ คน

หลังจากนี้ ที่ประชุมสมาชิกสภากูมิปัญญาไทยจะพิจารณาแต่งตั้งสมาชิกใหม่
สามัญต่อไป จากทะเบียนประวัติ ความสามารถ ผลงาน และคุณธรรมของผู้ทรงภูมิปัญญา
(วิสามัญ) ซึ่งสาขา รวบรวมไว้ และจากสมาชิกที่อยู่ในตำแหน่งเดิมใหม่มากกว่ากึ่งหนึ่ง
ของสมาชิกทั้งหมด

สมาชิกสภากูมิปัญญาไทย มี ๒ ประเภท ได้แก่ สมาชิกสามัญที่ได้รับการ
เลือกสรรเข้าไปทำหน้าที่ในสภा และสมาชิกวิสามัญที่มาจากผู้ทรงภูมิปัญญาที่เข้า
ทะเบียนไว้ ส่วนสมาชิกสามัญที่พ้นจากตำแหน่งในสภा เมื่อใด ให้จดอยู่ในประเภท
สมาชิกวิสามัญ

สมาชิกวิสามัญจำนวน ๑ ใน ๓ ของประเภท มีสิทธิเสนอให้ที่ประชุมใหญ่สภากูมิปัญญาไทยรับกระทุกตาม โครงการใหม่ การแก้ไขกฎหมาย แนวทางนโยบาย หรือ
ตรวจสอบคุณสมบัติสมาชิกสามัญ และผลการดำเนินงานของสภा หรือสถาบันศึกษา
และพัฒนาภูมิปัญญาไทย หลังจากนี้ต้องซึ่งแจ้งให้สมาชิกวิสามัญทราบเป็นลายลักษณ์
อักษร

เพื่อช่างสภากูมิปัญญาไทยให้เป็นสถาบันอันทรงเกียรติ มีศักดิ์ศรี และลด
เงื่อนไขที่จะทำให้เสื่อมเสียในปัญหาการแสวงหาผลประโยชน์ จึงกำหนดให้สมาชิก
สภากูมิปัญญาได้รับค่าตอบแทนเมื่อเข้าร่วมประชุม (ไม่มีเงินเดือน) ค่าใช้จ่ายในการเดินทาง
หรือกระทำการตามของสภากูมิปัญญา ค่าตอบแทนผลงาน และสวัสดิการ เท่านั้น

ในปีหนึ่ง ๆ สภากูมิปัญญาไทยเปิดประชุม ๒ สมัย เพื่อวางแผนนโยบายพิจารณา
แผนงานงบประมาณรายจ่าย แลกเปลี่ยนทัศนะในหลักการสำคัญ ประเมินผลดำเนินงาน
แนวทางแก้ไขปัญหาองค์กร การวางแผนศาสตร์ หรือการแก้ไขกฎระเบียบ ตรวจสอบ
การบริหารจัดการองค์กร นอกจากนี้ควรจะประชุมสมาชิกทั้งสองประเภท ๑ ครั้ง เพื่อ
รายงานผลการดำเนินงาน โครงการในอนาคต อุปสรรคปัญหา การสร้างวิสัยทัศน์
ร่วมกัน ฯลฯ

สถาบันศึกษาและพัฒนาภูมิปัญญาไทย

สภากูมิปัญญาไทย มีสถาบันศึกษาและพัฒนาภูมิปัญญาไทย (หรือชื่ออื่นใด) เป็น
องค์กรปฏิบัติงานตามนโยบาย วัตถุประสงค์ โครงการยุทธศาสตร์ กฏระเบียบที่สภากูมิปัญญา
กำหนดไว้ และยังทำหน้าที่เป็นกองเลขานุการให้กับสภากูมิปัญญาไทยโดยตรง โดยมี
เลขานุการสถาบันศึกษาและพัฒนาภูมิปัญญาไทยเป็นเลขานุการสภากูมิปัญญาไทยควบคู่
ไปด้วย

บุคลากรของสถาบันศึกษาและพัฒนาภูมิปัญญาไทยปฏิบัติงานเต็มเวลา และรับ^๑
เงินเดือนตามตำแหน่งหน้าที่

แนวทางการบริหารจัดการและการดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์

สภากูมิปัญญาไทยมีแนวทางการบริหารจัดการที่เป็นระบบ เพื่อบรรลุสถานะ^๒
ในการเป็นคลังสมองทางด้านภูมิปัญญา และศูนย์รวมผู้ทรงภูมิปัญญาในลักษณะ
หลากหลาย มีทั้งภูมิปัญญาเฉพาะด้าน องค์รวมของภูมิปัญญาไทย การสังเคราะห์พัฒนา
หรือประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง ได้ ๕ แนวทาง

๑. แนวทางที่เกิดขึ้นในตัวเองของระบบสภากูมิปัญญา อันเนื่องจากสมาชิก

ประกอบด้วยผู้ทรงภูมิปัญญาหลากหลายสาขา ก่อให้เกิดระบบการบริหารจัดการอันเป็น^๓
แหล่งที่มาของความอุดมสมบูรณ์ของภูมิปัญญา ได้แก่

๑.๑ ภาพรวมหรือองค์ประกอบของแนวทางนโยบาย การดำเนินงาน องค์ความรู้ วิสัยทัศน์ ที่มาจากการสังเคราะห์ความหลากหลายของภูมิปัญญาต่าง ๆ ให้ พนักงานเข้าด้วยกัน เป็นเก้าโครงการ การปฏิบัติในระยะเริ่มต้น และหลอมรวมเป็นเอกภาพ ในระยะต่อ ๆ มา

๑.๒ โครงสร้างของระบบงานด้านภูมิปัญญาและสาขา ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น สาขา ร่วมกัน รวมและพัฒนาขึ้นมา กระทิ่งก่อให้เกิดเครื่องข่ายทางภูมิปัญญาและสาขา สาขานี้และเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๑.๓ การปฏิสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญาแต่ละสาขา ก่อให้เกิดการปรับตัวนำเอารูดีจุดเด่นของแต่ละสาขาไปประยุกต์ใช้

๒. แนวทางการบริการจัดการของสถาบันศึกษาและพัฒนาภูมิปัญญาไทย

๒.๑ เจ้าหน้าที่จากส่วนกลางและภูมิภาคดำเนินการเฉพาะหา และเก็บข้อมูล

๒.๒ ทำหน้าที่ประสานงานและสำรวจหาความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ รวมทั้งองค์กรพัฒนาเอกชนดำเนินการศึกษา รวบรวมข้อมูล องค์ความรู้และตัวบุคคลผู้ทรงภูมิปัญญา

๒.๓ โครงการจัดเวทีภูมิปัญญาในทุกระดับ เพื่อประมวลความรู้ ความคิดเห็น สถานะ และการพัฒนาภูมิปัญญาไทย

๒.๔ จัดเครื่องข่ายผู้ทรงภูมิปัญญาขึ้นในระดับท้องถิ่น ระดับภาคและระดับชาติ รวมทั้งจัดเครื่องข่ายผู้ทรงภูมิปัญญาแต่ละสาขา

๒.๕ ดำเนินการเก็บรวบรวมเอกสาร หนังสือเก่าและใหม่ เทป ภาพถ่ายทุกประเภท โดยเฉพาะด้านเอกสารหนังสือเก่า ให้จัดตั้งเจ้าหน้าที่กระทำการแยกหมวดภูมิปัญญาแต่ละประเภทไว้ด้วยกัน เพื่อสร้างองค์รวมของภูมิปัญญาแต่ละสาขาขึ้นเป็นองค์ความรู้ไว้ในหอสมุดภูมิปัญญาไทย

๓. แนวทางการจัดตั้งคณะกรรมการสังเคราะห์และพัฒนาภูมิปัญญาไทย โดยการแต่งตั้งผู้ทรงภูมิปัญญาที่มีความสามารถในการสังเคราะห์ ศึกษาหรือทำการวิจัย ข้อมูลความรู้ทั้งปวงเป็นองค์ความรู้ใหม่ หรือพัฒนาภูมิปัญญาเดิม ไปใช้ประโยชน์ หรือแต่งหนังสือเพื่อเผยแพร่ต่อสาธารณะ

๔. กำหนดแนวทาง หรือมาตรการ เพื่อเสริมสร้างความร่วมมือ และประสานงานระหว่างส่วนราชการ องค์กรเอกชน รัฐวิสาหกิจ ชุมชนในเรื่องที่เกี่ยวกับการส่งเสริมและคุ้มครองภูมิปัญญาไทย รวมทั้งการมีส่วนร่วมในระบบข้อมูล

นโยบายการจัดตั้งสถาบันภูมิปัญญาไทย เพื่อการพัฒนาและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทย ซึ่งมีใจกลางอยู่บนฐานแห่งความหลากหลายนั้น จำต้องอาศัย หลักการ การบริหาร จัดการ และเป้าหมายดังกล่าวมาแล้วเป็นเหตุปัจจัยสำคัญของการดำเนินงาน ได้อย่าง เป็น จริง สองคล้องกับสภาพการณ์ และเป็นวิธีการต่อยอดการกิจการพัฒนาภูมิปัญญาไทยได้ อย่าง ไม่สิ้นสุด ทำให้กระบวนการสร้างสรรค์ภูมิปัญญาไทย เป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติ ทางสังคม หรือซึ่มซ่านอยู่ในกระบวนการพัฒนาสังคม ภูมิปัญญานั้น จึงจะก้าวหน้าและ ชี้ทิศนำทางสังคม (พิพยา วงศ์กุล, ๒๕๕๐: ๑๓๑-๑๔๕)